

Teadus- ja arhiivraamatukogude komplekteerimine

*Kas teadusraamatukogud suudavad tagada
teadusinfo kättesaadavuse ning
arhiivraamatukogud rahvustrükise säilimise?*

Teadus- ja arhiivraamatukogude komplekteerimine

Kas teadusraamatukogud suudavad tagada teadusinfo kättesaadavuse ning arhiivraamatukogude rahvustrükise säilimise?

Kokkuvõte auditeerimise tulemustest

Mida me auditeerisime?

Auditi eesmärgiks oli hinnata, kas teadusraamatukogud suudavad tagada vajaliku teadusinfo kättesaadavuse ning kas Eesti rahvuskultuuri seisukohalt olulistest teavikutest (sundeksemplaridest) suudetakse võimalikult säästlikult ja tõhusalt luua täielik alalisele säilitamisele kuuluv kogu.

Miks on see maksumaksjatele oluline?

Teadus- ja arhiivraamatukogude ülesandeks on tagada Eestis teadustöö tegemise võimalus ning sundeksemplaride kogumise kaudu rahvusliku kultuuripärandi täieliku kogu koostamine ja alaline säilitamine. Kokku hoitakse neis raamatukogudes üle kuue miljoni teaviku ning kõigi raamatukogude aastaeelarved on kokku üle 176 miljonit krooni. Aastas lisandub raamatukogudesse sundeksemplarina keskmiselt üle 58 000 trükise ja 800 auvise, mis kuuluvad alalisele säilitamisele. Igasugune alaline säilitus on kallis.

Mida me auditi tulemusel leidsime ja järeldasime?

Olulisemad järeldused teadusraamatukogude kohta:

- Eesti teadusraamatukogudele on doktoriõppekavade akrediteerimise ning teadus- ja arendustegevuse evalveerimise käigus ette heidetud teaduskirjanduse ebapiisavust. Riigikontrolli tehtud küsitlus näitas, et **teaduskirjanduse kättesaadavus vastab doktoritööde kirjutajate ootustele, kuid on valdkonniti siiski erinev**. Parem olukord on loodus- ja täppisteaduste valdkonnas. Sotsiaal- ja humanitaarteadustes, mida komplekteerib teavikutega Eestis teadustasandil 4–5 raamatukogu, hangivad aga doktorandid suure osa oma töö kirjutamiseks vajalikest teavikutest mujalt kui Eesti teadusraamatukogude kaudu. Teadusteavikute kättesaadavuse rahuldava taseme tagamisel on oluline roll olnud rahvusvahelistel elektroonilistel andmebaasidel.
- **Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava**, mis loodi eesmärgiga korrastada ja koordineerida teadusinfo üleriigilist hankimist ning reguleerida rahastamist, olemasoleval kujul **ei tööta**. Komplekteerimiskaval puuduvad tegelikult seosed ülikoolide õppekavade, teadustöö ja finantsidega. Selle kava koostamise alustes ei ole suudetud täpselt kokku leppida, mistõttu ei saa olla kindel, et teadusraamatukogude komplekteerimisjaotus oleks optimaalne.

Olulisemad järeldused sundeksemplaride kogumise ja arhiivraamatukogude kohta:

- **Sundeksemplaridena kogutakse teavikuid, mille rahvuskultuuriline väärtus on kaheldav.** Vähemalt on kaheldav, kas kõiki neid teavikuid peaks koguma ja alaliselt säilitama enamasti kaheksas eksemplaris ja viies raamatukogus ühel ajal.
- **Palju sundeksemplare jääb mitmesse raamatukogusse laekumata.** Laekumiste hulk erineb raamatukoguti, kuigi seaduse alusel peaks see olema võrdne. Seega ei suuda kõik raamatukogud, kelle ülesanne see peaks olema, luua rahvusteavikute täielikku kogu.
- **Nii sundeksemplaride kui ka sundeksemplare saavate raamatukogude arv on suurem kui rahvuskultuuri täieliku kogu loomiseks tingimata vajalik.** Eesti on valinud Skandinaavia maade mudeli, kus kogutakse suurem hulk eksemplare mitmesse raamatukogusse. Samas ei suudeta kõigis raamatukogudes tagada teavikute nõuetele vastavat kasutamist ja säilitamist. Mujal Euroopas ja maailmas on tavaline koguda olenevalt teaviku tüübist üks kuni kaks eksemplari rahvusraamatukogusse. Vastuolus hea tavaga kasutatakse Eestis sundeksemplare ka tavalise komplekteerimisallikana.
- **Tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude säilitustingimused ei vasta nõuetele.** Arhiivraamatukogudele on pandud vastutus kirjaliku kultuuripärandi kaitsmisel ja säilitamisel. Raamatukogude hoidlad ja tehnosüsteemid on aastakümneid vanad ning renoveerimata. Kliimaseadmete puudumisest ja amortiseerumisest tulenevalt on hoidlate keskkonnatingimused ebastabiilsed, mistõttu on täheldatav teavikute seisundi järjepidev halvenemine. Saasteainete arhiiveeskirja piirnormidest mõnevõrra suuremad näitajad raamatukogudes viitavad hoidlate õhu ebapiisavale kvaliteedile, mis tuleneb õhupuhastusfiltrite ja ventilatsiooni vähesest efektiivsusest. Mõne arhiivraamatukogu hoidlaid läbib veetorustik, mis ohustab seal paiknevaid trükiseid. Olulises osas vastavad nõuetele Eesti Rahvusraamatukogu ja Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu uued hoidlad.

Auditeeritute vastused:

Teadusraamatukogud leidsid, et teadusraamatukogudevaheline laenusus toimib antud tingimustes hästi, kuid pidasid siiski oluliseks lugejate laiemat teavitamist raamatukogudevahelise laenususe võimalustest.

Haridus- ja teadusminister tõdes, et teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava ei ole aluseks teadusinfo hankimise rahastamisel riigieelarvest, ning kinnitas, et 2008. aasta tööplaani kohaselt on kavas välja töötada teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muudatused, millega jäetakse seadusest välja viide ühtsele komplekteerimiskavale kui finantseerimise alusele. Sundeksemplaride ja arhiivraamatukogude kohta leidis minister, et lahendus peitub selgete vastutuspiiride seadmises arhiivraamatukogu säilitustingimuste ning arhiiviseaduse ja arhiiveeskirjade täitmise osas.

Kultuuriminister pidas vajalikuks kehtiva sundeksemplari seaduse läbivaatamist ja lubas alustada seaduse muutmisega 2009. aastal, kaasates selleks Haridus- ja Teadusministeeriumi ning asjakohaste raamatukogude ja huvitatud osapoolte esindajad.

Sisukord

Ülevaade raamatukogudest	4
Teadusraamatukogude komplekteerimine	6
Eesti teadusraamatukogudele on ette heidetud teaduskirjanduse ebapiisavust	6
Doktoriväitekirjade kirjutamiseks vajalike teavikute kättesaadavus Eesti teadusraamatukogude kaudu on kokkuvõttes rahuldav, kuid õppevaldkonniti üsna erinev	7
Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava ei tööta	13
Sundeksemplaride kogumine ja säilitamine, arhiivraamatukogud	19
Sundeksemplari objekt vajaks enam piiritlemist	21
Paljud sundeksemplarid jäävad laekumata	24
Nii sundeksemplaride kui ka sundeksemplare saavate raamatukogude arv on suurem kui rahvuskultuuri täieliku kogu loomiseks tingimata vajalik	25
Tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude säilitustingimused ei vasta nõuetele	29
Kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimine on takerdunud	37
Riigikontrolli soovitused ja auditeeritute vastused	42
Auditi iseloomustus	45
Riigikontrolli varasemaid auditeid teadus- ja arhiivraamatukogudes	47
Lisa A: Intervjuud	48

Ülevaade raamatukogudest

1. Rahvusvahelise standardi ISO 2789:2006 ja UNESCO peaassamblee XVI istungjärgul 12.–14. oktoobril 1970. aastal Pariisis vastu võetud klassifikatsiooni alusel on peamisteks raamatukogutüüpideks

- rahvusraamatukogu – riigi keskne teadusraamatukogu, mida rahastab peamiselt riik ning mille ülesanneteks on ammendavalt koguda, säilitada, bibliografeerida ja teha kättesaadavaks selles riigis, selle rahva keeles, selle riigi kohta ja selle autorite **teavikuid**; hallata rahvusliku tähtsusega kogusid sundeksemplari saamise õiguse kaudu; toimida riigi rahvusbibliograafia keskusena; koordineerida riigi raamatukogu- ja infosüsteemi tööd. Rahvusraamatukogu ülesanded on fikseeritud eraldi seaduses;
- kooliraamatukogud – raamatukogud, mis asuvad igat tüüpi koolides ning teenindavad peamiselt õpilasi ja õpetajaid;
- rahvaraamatukogud – tasuta üldkasutatavad universaalse koguga raamatukogud, mis võivad olla spetsialiseeritud konkreetsetele sihtrühmadele (lapsed, vanurid jt) ning mille ülesanded on fikseeritud eraldi seaduses;
- ülikooliraamatukogud – raamatukogud, mis teenindavad peamiselt ülikoolide ja teiste haridusasutuste üliõpilasi ja õppejõude, kuid võivad olla avatud ka kogu elanikkonnale;
- erialaraamatukogud – raamatukogud, mis on spetsialiseerunud teatud ainevaldkonna kogudele ja lugejate sihtrühmadele;
- muud mittespetsialiseeritud raamatukogud – teadusliku suunitlusega raamatukogud, mis ei ole ülikooli- ega rahvusraamatukogud.

Teavik – infot kandev objekt raamatukogus, nt trükkis, foto, plaat, mikrofilm.

Tabel 1. Ülevaade Eesti raamatukogudest rahvusvahelisele klassifikatsiooni järgi 2006. aastal

Raamatukogu tüüp	Arv	Kogu suurus, arvestusühik	Lugejate arv	Laenutuste hulk*
Rahvusraamatukogu	1	3 161 000	24 000	112 000
Rahvaraamatukogud	568	11 322 000	411 300	10 717 000
Kooliraamatukogud	438	9 010 700	165 200	2 190 800
Ülikooliraamatukogud	6	7 718 000	112 000	1 697 000
Erialaraamatukogud	42	52 492 000	14 000	288 000
Muude kõrgkoolide raamatukogud (muud mittespetsialiseeritud raamatukogud)	11	393 000	15 000	174 000
KOKKU	1066	84 096 700	741 500	15 178 800

* Ei sisalda laenutusi avariilultelt, mida ei registreerita.

Allikas: Statistikaamet

Teadusraamatukogu – avalikku teenust osutav raamatukogu, mille ülesandeks on teadusinfo kogumine, säilitamine, töötlemine ja kättesaadavaks tegemine (TAKS, § 41 lg 1).

Arhiivraamatukogu – Eesti trükise kui kultuuripärandi arhiiv, mille esmane ülesanne on eesti keeles ja Eestis ilmunud trükiste ning Eestit käsitlevate või Eesti kohta infot sisaldavate teavikute täieliku kogu komplekteerimine ja alaline säilitamine, süstemaatiline struktureerimine ja teadustöökäättesaadavaks tegemine ning rahvusbibliograafia koostamises osalemine (TAKS, § 41 lg 2).

Rahvusteavik – eestikeelne, Eestis ilmunud muukeelne, välismaal ilmunud Eestit käsitlev ja/või eesti autoritega seotud teavik mis tahes andmekandjal.

2. Eestis kehtestati 2002. aastal teadus- ja arendustegevuse korralduse seadusega (edaspidi TAKS) **teadusraamatukogu** ja **arhiivraamatukogu** liigid. Teadusraamatukogud on üldiselt ülikoolide raamatukogud. Arhiivraamatukogude ülesandeks on Eesti kultuuripärandi (sh sundeksemplaride) kogumine ja säilitamine. Teadus- ja arhiivraamatukogud nimetab Vabariigi Valitsus haridus- ja teadusministri ettepanekul viieks aastaks. Nimetamise aluseks on raamatukogude taotlused ning haridusministri 15.01.2002. a määrusega nr 10 kehtestatud nõuded. Viimati nimetati 2007. aastal kuus teadusraamatukogu (avalik-õiguslike ülikoolide juures tegutsevad raamatukogud) ja kolm arhiivraamatukogu (lisaks kahele ülikooliraamatukogule veel Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu) (vt tabel 2). Sisuliselt jätkasid senised teadus- ja arhiivraamatukogud. Lisaks täidab Eesti Rahvusraamatukogu oma seaduse alusel teadus- ja arhiivraamatukogu ülesandeid, kuigi üldises korras teda teadus- ega arhiivraamatukoguks ei nimetata. Vabariigi Valitsuse nimetatud teadusraamatukogudele eraldatakse riigieelarvest raha teadusteavikute ja arhiivraamatukogudele **rahvusteavikute** hankimiseks (vt ka tabelid 5 ja 8).

Tabel 2. Aastateks 2007–2011 nimetatud teadus- ja arhiivraamatukogud

Raamatukogu	Kogu suurus, arvestusühik (2006)	Regist-reeritud lugejate arv (2006)	Laenutuste hulk aastas (2006)*	Raamatukogu eelarve kogukulu (2007), mln kr
Teadus- ja arhiivraamatukogud				
Tartu Ülikooli raamatukogu	3 677 947	42 730	808 880	42 518 700
Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	2 527 173	39 499	340 747	27 546 000
Eesti Rahvusraamatukogu**	3 160 935	23 604	111 562	104 880 205
Teadusraamatukogud				
Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu	723 906	19 229	193 518	26 322 300
Eesti Maaülikooli raamatukogu	489 473	4 227	66 890	4 348 900
Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu	83 432	3 200	210 978	1 681 000
Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu	215 727	2 658	76 473	2 606 000
Arhiivraamatukogu				
Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu	846 934	1 305	21 000	3 002 941

* Ei sisalda laenutusi avariilult, mida ei registreerita.

** Eesti Rahvusraamatukogu ei ole nimetatud teadus- ega arhiivraamatukoguks, kuid ta täidab Eesti Rahvusraamatukogu seaduse alusel vastavaid ülesandeid.

Allikad: teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus, Eesti Rahvusraamatukogu seadus, Vabariigi Valitsuse 06.09.2007. a korraldus nr 400 „Teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamine”, Eesti Rahvusraamatukogu.

Teadusraamatukogude komplekteerimine

Eesti teadusraamatukogudele on ette heidetud teaduskirjanduse ebapiisavust

Akrediteerimine – tegevus, mille käigus antakse hinnang ning võetakse vastu otsus ülikooli või tema õppekava kohta (ülikooliseadus, § 2).

Evalveerimine – teadus- ja arendusastutuse tegevuse taseme (sh teadusteema juhtide, põhitäitjate, teadusteema täitmise tulemuste, teadusteema täitmiseks vajaliku materiaalse baasi) rahvusvaheline hindamine vastavas teadus- ja arendustegevuse valdkonnas, lähtudes selle valdkonna rahvusvaheliselt tunnustatud teadus- ja arendustegevuse tasemest (TAKS, § 2).

3. Teadusraamatukogude komplekteerimist hinnatakse muu hulgas ülikoolide õppekavade **akrediteerimisel** ning teadus- ja arendustegevuse **evalveerimisel**. Akrediteerimisnõuete kohaselt peab ülikool tagama õppe- ja teadustööks vajaliku õppe- ja teaduskirjanduse ning üliõpilastele peavad olema kättesaadavaks tehtud õppekavas olevate õppeainete omandamiseks vajalikud infokandjad (sh õpikud, teatmeteosed, sõnastikud, CDd ja teised õppematerjalid). Teadus- ja arendustegevuse evalveerimiskomisjoni ülesandeks on anda laiemalt hinnang ülikooli uurimiskeskonnale. Nii õppekavade akrediteerimisse kui ka teadus- ja arendustegevuse evalveerimisse kaasatakse rahvusvahelisi eksperte.

4. Riigikontroll analüüsis kehtivate doktoriõppekavade akrediteerimise raportites ülikoolide raamatukogude kohta tehtud järeldusi, et saada hinnangut pigem teaduskirjanduse, mitte õppekirjanduse taseme kohta. Kokku vaadati läbi 87 akrediteeringut, millest 70 raportis oli antud hinnang teaduskirjanduse kättesaadavuse kohta. Heaks või rahuldavaks oli hinnatud olukorda 29 juhul ning olulisi puudujääke leitud 41 juhul. Raportite põhjal ei ole võimalik hinnata, kas neil juhtudel, kus raamatukogu komplekteerimist ei mainitud, hinnati seda piisavaks ja seega märkust mitteväärivaks või ei pööratud sellele küsimusele üldse tähelepanu. Üldiselt võib öelda, et umbes poolte õppekavade puhul leidsid eksperdid ülikoolide raamatukogudes märkimisväärsed puudujääke teaduskirjanduse kättesaadavuses. Ülikoolide vahel väga suuri erinevusi ei olnud. Proportsionaalselt märgiti kõige sagedamini puudujääke Eesti Maailikooli raamatukogu puhul, kuid ekspertide hinnangutest ei ole võimalik täpselt välja lugeda, kui palju arvestati samas asetseva Tartu Ülikooli raamatukogu võimalusi. Tegelikult kasutavad Eesti Maaülikooli tudengid palju Tartu Ülikooli raamatukogu. Kõige paremas seisus oli kokkuvõttes Tartu Ülikooli raamatukogu, kuid tõenäoliselt ei arvestatud ka Tallinnas võimalust teatud erialade puhul teiste Tallinna ülikoolide raamatukogusid kasutada.

5. Positiivselt märgivad eksperdid Eesti teadusraamatukogude puhul ära elektrooniliste teavikute ja andmebaaside laia kasutuse, kuid soovivad Interneti teel kättesaadavatesse teavikutesse ning andmebaasidesse veelgi rohkem panustada. Elektroonilised ligipääsud andmebaasidesse või teavikutele on ka odavamad kui paberil teavikud, seetõttu võimaldavad nad komplekteerimisraha piiratuse korral saavutada olulist kokkuhoidu. Mõnel juhul oli teaduskirjanduse rahuldav kättesaadavuse tase saavutatud ka tänu teadusgrantidele muretsatud raamatutele ning õppejõudude isiklikele kogudele. Võrreldes varasematel aastatel koostatud raportitega on teadusraamatukogudes kirjanduse kättesaadavus ajapikku oluliselt paranenud.

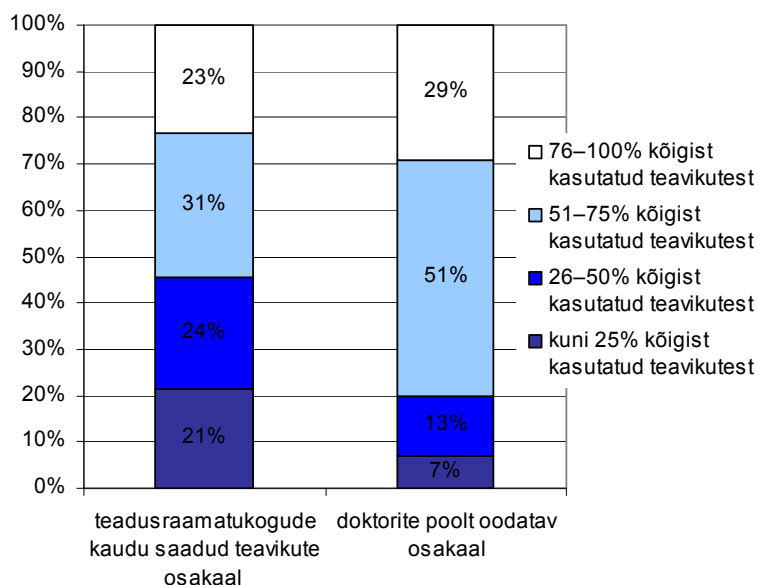
6. Teadus- ja arendustegevuse evalveerimisraportites (koostatud perioodil 2000–2006) on kiidetud head ligipääsu andmebaasidesse, kuid mitmel juhul oli puuduseks rahvusvaheliste ajakirjade vähesus. Mõnel juhul leiti ka, et teaduskirjanduse puudulikkus saab peamiseks takistuseks rahvusvahelisel tasemel uurimuste tegemisel (Tartu Ülikooli avaliku halduse evalveerimine 2004. aastal), teadlastel puudus ligipääs valdkonna

tekstidele (Tartu Ülikooli politoloogia evalveerimine 2002. aastal). Arvestades, et paljusid ülikoole on evalveeritud aastaid tagasi, võivad hinnangud olla ka juba vananenud ning tegelik olukord paranenud.

Doktoriväitekirjade kirjutamiseks vajalike teavikute kättesaadavus Eesti teadusraamatukogude kaudu on kokkuvõttes rahuldav, kuid õppevaldkonniti üsna erinev

7. Auditi raames korraldas Riigikontroll veebiküsitluse, mille eesmärgiks oli teada saada, kas Eesti teadusraamatukogud suudavad tagada õppevaldkonniti juurdepääsu doktoritöö kirjutamiseks vajalikele teavikutele. Küsitluses uuriti 2006.–2007. aastal Eesti avalik-õiguslike ülikoolide eri õppevaldkondades doktoriväitekirja kaitsnutelt, millistest allikatest nad oma doktoritöö kirjutamiseks vajalikud teavikud hankisid.
8. Eesti teadusraamatukogude kaudu saadud teavikute allikateks arvati
 - oma ülikooli raamatukogu (sh õppetooli/osakonna raamatukogu);
 - mõne teise Eesti ülikooli raamatukogu;
 - Eesti Rahvusraamatukogu;
 - oma ülikooli raamatukogu kaudu kasutatavad elektroonilised andmebaasid (nt EBSCO, JSTOR vms);
 - mõne teise Eesti ülikooli raamatukogu kaudu kasutatavad elektroonilised andmebaasid;
 - nii Eesti-sisene kui ka välismaine raamatukogudevaheline laenus (RVL).
9. Tulemuste analüüs näitas, et 54% vastanutest sai enam kui pooled oma doktoritöös kasutatud teavikutest Eesti teadusraamatukogude kaudu (vt joonis 1). Küsimusele, kui suure osa oma töö kirjutamiseks vajalikest teavikutest võiksid doktorandid saada Eesti teadusraamatukogude kaudu, andis 80% vastuse, et vähemalt pooled vajatavatest teavikutest võiks saada Eesti teadusraamatukogude kaudu. 7% vastanutest, kes olid saanud alla 25% teavikutest Eesti teadusraamatukogude kaudu, leidis, et nende doktoritöö teema spetsiifilisuse ja harulduse tõttu ongi normaalne valdav osa teemaks vajalikest teavikutest hankida mujalt.

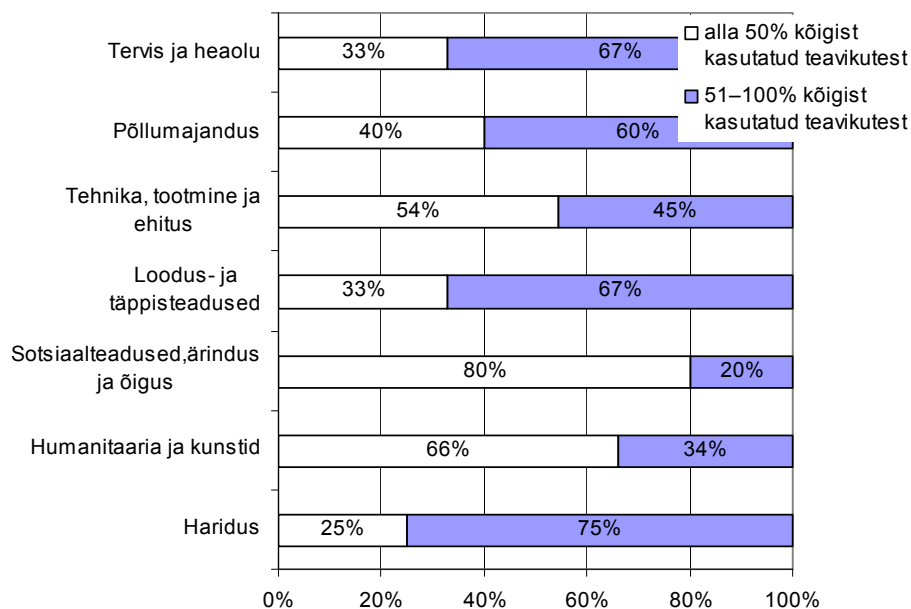
Joonis 1. Eesti teadusraamatukogude kaudu doktoritöök vajalike teavikute tegelikult saadud ning oodatav osakaal vastajate kaupa

Allikas: Riigikontrolli küsitlus

10. Õppevaldkonniti tehtud analüüs näitas, et hariduse, loodus- ja täppisteaduste ning tervise valdkonnas doktorikraadi kaitsnute hulgas oli enam neid, kes olid oma doktoritöök vajalikest teavikutest vähemalt pooled saanud Eesti teadusraamatukogude kaudu (vt joonis 2).

Joonis 2. Eesti teadusraamatukogude kaudu saadud teavikute osakaalude võrdlus õppevaldkondade kaupa

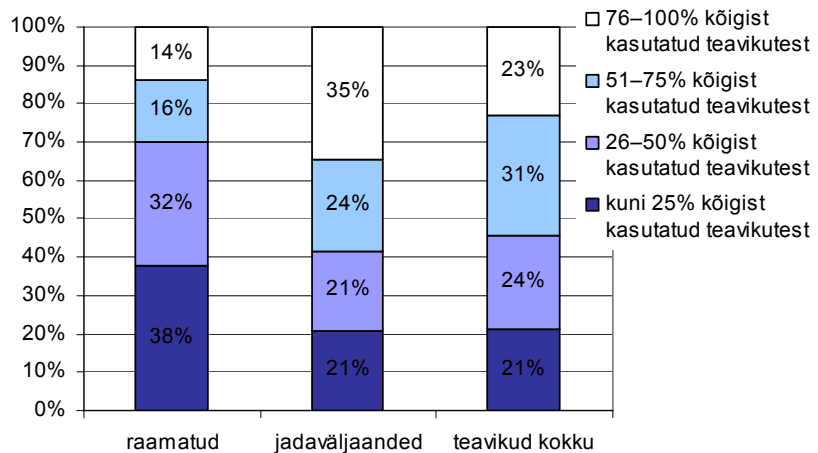

Allikas: Riigikontrolli küsitlus

Jadaväljaanded — järjestikuste osadena mis tahes ilmumissagedusega avaldatud trükitud või muus vormis teavik, mis on tavaliselt kuupäevastatud või nummerdatud ja mida antakse välja jätkuvalt (ei hõlma monograafiasarju).

11. Tänu Eesti teadusraamatukogudes võimaldatavale korralikule juurdepääsule elektroonilistele andmebaasidele on hea eelkõige **jadaväljaannete** kättesaadavus (vt joonis 3). Seitsmest õppevaldkonnast viies (tehnika, loodus- ja täppisteadused, põllumajandus, haridus ja tervis) oli vähemalt 2/3 vastajatest saanud enam kui pooled oma töö kirjutamiseks vajalikest juurdepääsudest jadaväljaannetele Eesti teadusraamatukogude kaudu. Teadusraamatukogude kaudu saadud jadaväljaannetest moodustasid omakorda suurema osa elektroonilistest andmebaaside kaudu saadud ajakirjade artiklid. Loodus- ja täppisteadustes ning tehnikateadustes doktoriväitekirja kaitsnud hindasid kõrgelt aasta-aastalt paranevat Eesti teadusraamatukogude võimaldatavat ulatuslikku juurdepääsu elektroonilistele andmebaasidele. Mõnel juhul tõid doktorid välja, et raamatukogud võiksid andmebaaside kasutamise osas veel enam koostööd teha, võimaldades kergemini juurdepääsu ka teiste ülikoolide teadustöö tegijatele. Samas tuleb arvestada, et potentsiaalsete kasutajate hulga laiendamine muudab raamatukogude jaoks andmebaaside kasutamise litsentsilepingud kallimaks.

Joonis 3. Teadusraamatukogude kaudu saadud raamatute ja jadaväljaannete osakaalude võrdlus vastajate kaupa

Allikas: Riigikontrolli küsitlus

Kas teadsite, et

2006. aastal Eestis humanitaarteadustes doktoriväitekirja kaitsnud inimestest 70% ja sotsiaalteadustes kaitsnud inimestest 67% olid Tartu Ülikoolist. Samas on Tartus üks ja Tallinnas kolm sotsiaalteaduste ning neli humanitaarteaduste teavikuid komplekteerivat teadusraamatukogu.

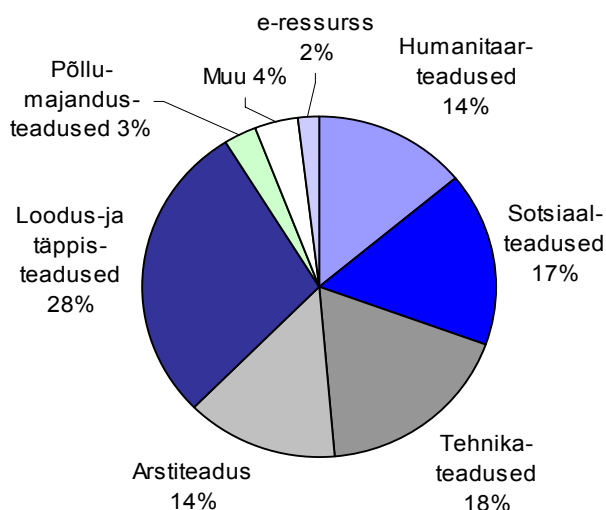
12. Valdcondades, kus endiselt on tähtsad ka trükised (nt monograafiad), on oluliste teadusteavikute kättesaadavus Eesti teadusraamatukogude kaudu piiratud. Sotsiaal- ja humanitaarteadustes hankis näiteks suurem osa vastanutest oma doktoritöö kirjutamiseks vajalikud teavikud mujalt kui Eesti teadusraamatukogude kaudu (vt joonis 2). Sotsiaal- ja humanitaarteaduste doktorikraadiga vastajate puhul tulid välja ka kõige suuremad erinevused tegelikult Eesti teadusraamatukogude kaudu saadud teavikute osakaalude ning oodatavate osakaalude vahel. Kui humanitaarteadustes doktoriväitekirja kaitsnud vastajatest vaid 33% ja sotsiaalteaduste vastanutest 20% sai enam kui pooled teavikud Eesti teadusraamatukogude kaudu, siis vastavalt 70% humanitaarteaduste vastanutest ning 60% sotsiaalteaduste vastanutest leidis, et nende doktoritöö teema ulatuses võiks vähemalt pooled teavikud olla kättesaadavad Eesti teadusraamatukogude kaudu.

13. Arvestades sellega, et sotsiaalteaduste teavikuid komplekteerib Eestis neli ja humanitaarteadusi viis (neist 3 suurt) raamatukogu, peaks nendes õppevaldkondades olema üleriigiline doktoriõppeks vajalike teavikute

kättesaadavus kindlasti parem. Kõige halvemas seisus olid küsitluse põhjal Tartu Ülikooli sotsiaal- ja humanitaarteaduste doktorandid, kes moodustavad suure osa nimetatud valdkondade doktorikraadiga inimestest. Tartu Ülikooli humanitaarteaduste doktoritest vaid 17% ja sotsiaalteaduste doktoritest 28% olid saanud enam kui pooled oma teadustööks vajalikud teavikud Eestist, s.t Tartu Ülikooli raamatukogu kaudu.

14. Doktoritööks vajalike teavikute suhteliselt halvem kättesaadavus sotsiaal- ja humanitaarvallas tekitab küsimusi, sest arvestades Haridus- ja Teadusministeeriumi poolt teadusinfo hankimiseks eraldatavate summade jaotust (vt joonis 4) ning Eesti Rahvusraamatukogu panust (nt 2006. a ligi 5 mln kr), on nii humanitaar- kui ka sotsiaalteadustele kulutatavad rahasummad võrreldavad teiste valdkondadega. Kui aga vaadata Tartu ja Tallinna jaotust eraldi, torkavad silma Tallinna teadusraamatukogude kasutajate tunduvalt paremad võimalused sotsiaal- ja humanitaarteadustes. Küsitlus näitas, et enamus (78%) Tallinna Ülikoolis oma doktoritöö kaitsnutest oli kasutanud Eesti Rahvusraamatukogu teavikuid, samas kui Tartu Ülikooli vastanutest oli seda teinud vaid 5%.

Joonis 4. Aastatel 2005–2007 teadusraamatukogudele teadusinfo hankimiseks eraldatud summade planeeritud* valdkondlik jaotus

* Andmed on esitatud raamatukogude finantseerimistaotlustes esitatud planeeritava valdkondliku komplekteerimissummade jaotuse järgi. Taotlustes esitatud tegelikku järgimist ei kontrollita.

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium, Riigikontrolli arvutused

15. Tartu Ülikooli sotsiaal- ja humanitaarteaduste valdkonna vastajad, kes olid olnud küllaltki aktiivsed raamatukogudevahelise laenutuse (edaspidi RVL) kasutajad välismaalt teavikute tellimiseks, pidasid nimetatud teenust Eesti piires liiga aeglaseks. Samuti leidsid need vastajad, kes RVLi-teenuse eest ise maksma pidid, et RVLi kaudu tellimine välismaalt on liiga kulukas, mistõttu polnud seda võimalik soovi korral piisavalt kasutada. Üldise joonena tuli küsitlusest välja, et Tartu Ülikooli doktorandid olid kasutanud väga vähe Tallinna teadusraamatukogude kogusid, kuid Tallinna ülikoolide doktorandid olid kasutanud jällegi suhteliselt palju Tartu Ülikooli raamatukogu teavikuid.

16. Eesti teadusraamatukogud täidavad Eesti-sisese RVLi-tellimuse kuni nädalal jooksul. Riigikogu kultuurikomisjonis toimunud teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muutmise arutelul avaldati seisukohta, et väga kallis teadusinfo ei ole ühe või teise raamatukogu omand. Tegemist on üle-eestilise ühtse fondiga ning teadusraamatukogude vahel tuleks tagada selle info kättesaadavus 24 tunni jooksul. Raamatukogude esindajate sõnul on nad võimelised ka kiiremaks riigisisese RVLi-teenuse osutamiseks ning enamasti täidetaksegi tellimused kiiremini kui nädalaga.

17. Kokkuvõttes võib öelda, et doktorantide juurdepääs teadustöö kirjutamiseks vajalikele teavikutele Eesti teadusraamatukogude kaudu on viimastel aastatel eelkõige tänu teadusraamatukogude poolt elektroonilistele andmebaasidele juurdepääsu võimaldamisele oluliselt paranenud. Loodus-, täppis- ning tehnikateadustes, kus teadustöö valmimisel on oluline roll võimalikult ulatuslikul juurdepääsul elektroonilistele andmebaasidele, on olukord praegu päris hea. Sotsiaal- ja humanitaarteadustes on vähemalt doktorantide puhul teadusinfo kättesaamise ning Eesti teadusraamatukogude kasutatavuse osas veel arenguruumi. Kindlasti annaks midagi ära teha Eesti-sisese RVLi töökorralduse tõhustamise ning raamatukogudevahelise (TÜ raamatukogu ja Eesti Rahvusraamatukogu) koostöö parandamise kaudu.

18. **Riigikontroll soovib rahvusraamatukogu peadirektoril ja teadusraamatukogude direktoritel** tõhustada teadusraamatukogudevahelist laenutust, et tagada teadusinfo üleriigiline kättesaadavus 1–2 päeva jooksul, ning teavitada raamatukogu kasutajaid pakutavatest võimalustest veelgi rohkem.

Eesti Rahvusraamatukogu peadirektori vastus: Raamatukogudevahelise laenutuse korraldus Eesti Rahvusraamatukogus näeb ette teiste Eesti raamatukogude tellimuste täitmise maksimaalselt kolme tööpäeva jooksul. Laenus ei hõlma aga kõiki meie kogudes olevaid teavikuid – välja ei laenutata kogude säilimise tagamiseks sündesemplare, eraarhiividesse, arhiiv-, haruldaste raamatute ja kunstikogudesse kuuluvaid teavikuid, teatmeteoseid, perioodilisi väljaandeid, kaarte ja auviseid ning suure lugejanõudlusega ühes eksemplaris olevaid teavikuid. Lisaks teavikute laenutamisele hõlmab raamatukogudevaheline laenus ka koopiate tellimise võimalust artiklitest.

Eesti Rahvusraamatukogu saatis 2007. aastal raamatukogudevahelise laenutuse teel ülikoolide raamatukogudele välja 297 raamatut. Ülikoolide raamatukogud omakorda saatsid RRile 97 teavikut.

Arvestades seda, et Rahvusraamatukogu on lugemissaalides teavikute kohalkasutusega raamatukogu, ei ole võimalik raamatukogudevahelise laenutuse mahtu kvantitatiivselt suurendada. Eesti Rahvusraamatukogu seadusejärgne ülesanne on tagada lugejatele teavikute kättesaadavus oma lugemissaalides.

Nõustuda tuleb Riigikontrolli soovitusel teavitada raamatukogu kasutajaid pakutavatest võimalustest veelgi rohkem.

Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu juhataja vastus: Üldjuhul toimib Eesti-sisene teadusraamatukogude vaheline RVL stabiilselt ja tõrgeteta ning info edastamise tähtjad pole ka praegu pikad. Kättesaadavus 1–2

päeva jooksul oleks ehk ideaalne, aga samas kaunis utoopiline, sest selle teostamiseks vajaksid raamatukogud eraldi tehnilisi vahendeid, tööjõudu, rahalisi ressursse. Pole ka selge mõnepäevasest ajavõidust tulenev kasu.

Probleemi tuleks arutada teadusraamatukogude nõukogus.

Eesti Maaülikooli raamatukogu juhataja vastus: Eesti Maaülikooli raamatukogu täidab võrdselt teiste Eesti teadusraamatukogudega RVLi tellimusi. Kuna meie raamatukogu komplekteerimisvaldkonnad on suhteliselt kitsapiirilised, keskendudes põhiliselt põllumajanduse ja maamajanduse ning nendega seotud valdkondadele, laekub aastas teistest raamatukogudest meile RVLi tellimusi suhteliselt vähe (2007. a – 29, 2006. a – 18 tellimust). Väikese nõudluse tõttu on suutnud EMÜ raamatukogu tellimused ka väga kiiresti täita. Siiski püüame edaspidi tähelepanu pöörata töökorralduse tõhustamisele, et tagada järjekindlalt teadusinfo kättesaadavus 1–2 päeva jooksul. Senisest rohkem püüame tähelepanu pöörata raamatukogu kasutajate teavitamisele pakutavatest võimalustest ja tellimuste täitmise lühikestest tähtaegadest.

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu juhataja vastus: EMTA raamatukogu toetab üldjoontes teadusraamatukogudevahelise laenutuse tõhustamise ideed ning teadusinfo üleriigilise kättesaadavuse aja lühendamist 1–2 päevani. Meie raamatukogus on Eesti-sisese raamatukogudevahelise laenutuse maht väga väike, seega oleme võimelised soovitud teaviku tellimissoovi saabudes kohe välja saatma ning ideaalis peaks see tõesti järgmisel päeval ka sihtkohta jõudma. Eeldan, et suurtes raamatukogudes (kus on olemas omaette raamatukogudevahelise laenutuse osakonnad) võib tellimuse täitmise aeg suurte töömahtude tõttu osutada pisut pikemaks. Samas leian, et ka 3–4 päeva ei ole liiga pikk ooteaeg soovitud teaviku saamiseks.

Pean otstarbekaks arutada esitatud ettepanekut ja selle täitmise reaalsust Eesti teadusraamatukogude direktorite nõukogus. Kuna ettevalmistamisel on raamatukogudevahelise laenutuse standard, mis selle vastuvõtmisel hakkab kehtima kõikidele raamatukogudele üle Eesti, siis arvan, et optimaalse lahenduse leidmisel tuleks see sisse kirjutada ka uude standardisse.

Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu direktori vastus: TTÜ raamatukogu annab postipakid ja muud saadetised Eesti Postile üle igal hommikul kell 7.30–8.00. Kui RVL-tellimus saabub raamatukogusse päeva esimesel poolel, siis järgmisel hommikul antakse tellitud raamat Eesti Postile pakituna ja markeerituna üle. Edasine saadetiste adressaadile kättetoimetamine on Eestis Postist. Kahjuks ei ole saadetiste kättetoimetamise kiiruse osas arvestatavaid uurimusi läbi viidud ja kõlama on jäänud tellijate arvamus, et RVL-teenus on aeglane.

RVL-teenust saaks kiirendada kui kasutada Eesti Posti asemel saadetiste kohaletoimetamiseks kullerteenust. Mõni aasta tagasi seda ka arutati, aga leiti, et teenuse maksumus kujuneks sel juhul liiga kõrgeks.

Teave RVL-teenuse kohta on kättesaadav TTÜ Raamatukogu koduleheküljelt aadressil: <http://www.lib.ttu.ee/osakond/io/rvl.html>. Samas on kättesaadav ka elektrooniline tellimisvorm.

Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu direktori vastus:

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu tagab üleriigilise teadusinfo kättesaadavuse teadusraamatukogudevahelise laenutuse kaudu 1–2 päeva jooksul. 5. veebruarist 2008 on raamatukogus loodud erialainfo osakond, kelle üheks prioriteediks on ka RVLi teenuse tõhusam teavitamine kasutajate hulgas.

Tartu Ülikooli raamatukogu direktori vastus: Tartu Ülikooli raamatukogu on säilitanud RVLi keskuse efektiivse töörühmana, mis tagab tellimuste täitmise kiiruse ja kvaliteedi. Tellitud raamatud pannakse posti samal päeval või järgmisel. Raamatud, mis füüsiliselt asuvad erialaraamatukogudes s.t. teises linnaosas – kahe päeva jooksul. Paberkoopiad saadetakse välja samal päeval. Elektroonilised koopiad – ühe-kahe tunni jooksul.

Tuleb rõhutada, et koopiad teaduslikest artiklitest, mida me tellime oma lugejatele välismaalt, tulevad ka 1–2 päevaga, ja lugeja soovi korral toimetatakse need sisepostiga lugeja töökohale.

Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava ei tööta

19. Teadus- ja arendustegevuseks vajaliku teadusinfo üleriigilise kättesaadavuse tagamiseks lähtutakse teadusraamatukogude kogude komplekteerimisel ühtsest komplekteerimiskavast (ÜKK), mille raamatukogud koostavad igal aastal. ÜKK peaks seaduse järgi olema aluseks teadusinfo hankimise rahastamisel riigieelarvest Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarve kaudu (TAKS § 14 lg 3).

20. Haridus- ja Teadusministeeriumi ülesandeks on koordineerida ÜKK koostamist. Selles nõustab ministrit Teadusraamatukogude Nõukogu, mille koosseisu kuuluvad teadusraamatukogude juhid, Eesti Rahvusraamatukogu peadirektor, Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Kultuuriministeeriumi esindaja. ÜKK koostamisel osaleb ka Eesti Rahvusraamatukogu, kes täidab komplekteerija rolli sotsiaal- ja humanitaarteadustes, kuid Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarve kaudu rahvusraamatukogule teadusteavikute hankimiseks raha ei jagata.

21. Eesti ÜKK struktuur põhineb osaliselt kogude hindamise meetodil Conspectus, mis töötati 1980. aastatel Ameerika Ühendriikides välja eesmärgiga aidata teadusraamatukogudel hinnata oma kogusid ning tõhustada komplekteerimist. Conspectuse järgi põhineb kogude komplekteerimine info raskusastme/sügavuse viietasandilisel jaotusel. Eesti teadusraamatukogude ÜKK koostatakse UDK teadusvaldkondade põhjal kahetasandilisena: põhiinfo tasand (P-tasand) ja teadustööd toetav tasand (T-tasand). P-tasandi puhul komplekteerib raamatukogu mingis teadusvaldkonnas kogud, lähtudes teadusvaldkonna tutvustamise vajadusest ning T-tasandi puhul teadustöö vajadustest.

22. Kuigi ÜKK koostamise kohustus kehtestati juba 2004. aastal, pole tänaseni selle sisus ja eesmärgis päris kokkuleppele jõutud. Teadusraamatukogude Nõukogus on leitud, et ideaalis võiks ÜKK olla raamatukogudevaheline kokkulepe, mis kirjeldaks, kes ja mida komplekteerib ning kes ja mida võib komplekteerimata jätta, et kujundada Eestis ühte maailmatasemel teadusraamatukogu. See hoiaks ressursse oluliselt kokku. Praegu ei ole aga ÜKKst eriti võimalik midagi

Universaalne detsimaalklassifikatsioon (UDK) – kümnendjaotusel põhinev rahvusvaheline liigitussüsteem, mida kasutatakse trükiste, kataloogikaartide jm dokumentide süstematiseerimiseks.

välja lugeda, sest seal puuduvad seosed ülikoolide õppekavade ja teadustööga ning finantsidega.

23. Esmalt on probleemiks see, et ÜKKs rakendatakse väga üldist UDK-liigitust. Näiteks komplekteerib ÜKK põhjal neli raamatukogu teadustasandil väga suurt valdkonda „Poliitika. Politoloogia”, kuid olemasolev ÜKK ei kajasta, milliseid alavaldkondi, nt demokraatia, natsionalism, poliitiline geograafia, erinevad raamatukogud komplekteerivad. Seega ei ole võimalik tegelikult järeldada, kas ja milliseid valdkondi dubleeritakse. Isegi kui valdkonda dubleeritakse, siis teavikute tasandil ei pruugita samu teoseid soetada.

24. Teiseks ei ole ÜKKs märgitud T-tase tegelikult teadustegevusega seotud. Praktika on näidanud, et T-tasandil komplekteerimisel lähtutakse erinevatest alustest. Osa raamatukogusid komplekteerib teadustasandil eelkõige doktoriõppe taseme, osa aga ka magistriõppe taseme teavikuid. Teadusraamatukogude Nõukogus on püütud jõuda kokkuleppele, et ÜKKs peaks teadustasandil komplekteerimine olema kooskõlas ka ülikoolide doktoriõppe olemasolu, ETFi grantide ja sihtfinantseerimise suurusega, mis otseselt näitab, milliste teadusharude teavikute komplekteerimist on vaja. Siiani pole raamatukogud selles osas kokkuleppeni jõudnud. Kui raamatukogud ei suuda omavahel kokku leppida, siis puudub üksus, kes ütleks, et mingi valdkonna teavikuid ei ole vaja mingis raamatukogus komplekteerida. Haridus- ja Teadusministeerium leiab, et ta ei saa siin ülikoolide autonoomiasse sekkuda ning tegelikult pole ta selleks ka suuteline.

25. Seega ei ole Riigikontrollile antud info kohaselt ÜKK enamiku raamatukogude komplekteerimiskorralduses varasema ajaga võrreldes midagi muutnud. Erandiks on kaks väiksemat raamatukogu (Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu ning Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu), kelle arvates on ÜKK koostamine loonud neile võimaluse sihipäraseks komplekteerimistegevuseks.

26. Tabelis 3 on esitatud ülevaade valdkondade hulgast, mille tarvis erinevates teadusraamatukogudes teadustasandil teavikuid komplekteeritakse. Kolm raamatukogu (Tartu Ülikooli raamatukogu, Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu, Eesti Rahvusraamatukogu) komplekteerivad teadusteavikuid kõigis ÜKKs esitatud üheksas valdkonnas. Enamiku valdkondade teadusteavikuid komplekteerib ka Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu. Kõige rohkem alavaldkondi on komplekteerimiseks märgitud Tartu Ülikooli raamatukogus, järgnevad Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu ja Eesti Rahvusraamatukogu. Eesti Kunstiakadeemia, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia ning Eesti Maaülikooli raamatukogu tegelevad ainult kitsalt oma ülikoolis esindatud teadusvaldkondade teavikute komplekteerimisega. Kui arvestada juurde ka põhiinfo tasandil teavikutega komplekteeritavad valdkonnad, jääb raamatukogude järjestus märgitud valdkondade hulga järgi samaks. Märkimisväärne on ainult Eesti Maaülikooli raamatukogu, kes teadustasandil keskendub küll ainult kitsalt oma erialadele, kuid põhitasandil komplekteerib enamikku ÜKKs esitatud põhivaldkondade teavikutest.

Kas teadsite, et

UDKs on kõik teadusalad jaotatud 10 pealiiki, millest igaüks jaguneb 10 alaliigiks, iga alaliik omakorda 10 alaliigiks jne. Liike tähistavad indeksid 0–9 ja nende kombinatsioonid, mille tulemusena kujuneb astmeline jaotus laiemalt mõistelt kitsamale. Mida kitsam mõiste, seda rohkem numbreid indeksis.

Näiteks:

6 rakendusteadused

62 tehnika

621 masinaehitus

621.3 elektrotehnika

621.313 elektrimasinad

621.313.3 vahelduvvoolumasinad.

Tabel 3. Ülevaade ÜKKs teadustasandil teavikutega komplekteeritavatest UDK valdkondadest (märgitud alavaldkondade arv)

UDK valdkond	Kokku alavaldkondi võimalik märkida	EKAR	EMTAR	EMÜR	TTÜR	TÜR	TLÜR	RR
1 Teaduse ja kultuuri üldküsimsusi	21	3			9	20	17	13
2 Filosoofia. Psühholoogia	27				5	26	18	19
3 Religioon. Teoloogia	23					20	4	9
4 Sotsiaalteadused	41	1	2		16	39	24	29
5 Loodus- ja täppisteadused	53			4	30	50	42	5
6 Rakendusteadused. Arstiteadus. Tehnika	78	1		13	48	23	4	4
7 Kunst. Meelelahutus. Sport	36	11	13	1	3	19	6	17
8 Keel. Keeleteadus. Kirjandus	50				1	49	38	32
9 Geograafia. Biograafia. Ajalugu	29					29	10	16
KOKKU	358	16	15	18	112	275	163	144

Lühendid: RR – Eesti Rahvusraamatukogu; TÜR – Tartu Ülikooli raamatukogu; TLÜR – Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu; TTÜR – Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu; EKAR – Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu; EMTAR – Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu; EMÜR – Eesti Maaülikooli raamatukogu.

Allikas: Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava 2007

27. Kõige laiem alavaldkondade komplekteerimine Tartu Ülikooli raamatukogus on kooskõlas sellega, et Tartu Ülikoolis on teistest ülikoolidest ka kõige rohkem Eesti Teadusfondi (ETF) grante ja sihtfinantseeritavaid teemasid. Lähtudes oma ülikooli spetsiifikast, komplekteerib Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu kõige rohkem teavikuid tehnika ning loodus- ja täppisteaduste valdkonnas. Eesti Rahvusraamatukogu on kokkuleppeliselt teadusraamatukogu sotsiaal- ja humanitaarteadustes, kuid komplekteerib teadusteavikuid ka mitmes teises valdkonnas.

28. Riigikontroll analüüsis 2007. aasta ÜKK põhjal loodus- ja täppisteaduste õppevaldkonnas võrdlevalt ÜKKs märgitud teadustasandil teavikutega komplekteeritavate teemade vastavust ülikooli doktoriõppekavade, ETF grantide ja sihtfinantseeritavate teemadele. Võrdlused tehti kahes alavaldkonnas („Teadused Maast. Geoloogia. Meteoroloogia. Hüdroloogia” (UDK indeks 55) ning „Keemia. Kristallograafia. Mineraloogia” (UDK indeks 54)) neljas ülikoolis (vt tabel 4).

Tabel 4. ÜKK võrdlus ülikooliti loodus-ja täppisteaduste valdkonnas

Loodus-ja täppisteaduste valdkonnad	ÜKKs teadus-raamatukogude poolt T-tasandil komplekteeritud alavaldkondade arv		Doktoriõppe kava olemasolu ülikoolis	ETF grantide ja sihtfinantseeritud teemade arv valdkonnas
Teadused maast. Geoloogia. Meteoroloogia. Hüdroloogia (kokku 11 alavaldkonda)	TÜR	9	+	29
	TTÜR	6	+	26
	TLÜR	10	+	6
	EMÜR	0	+	5
Keemia. Kristallograafia. Mineraloogia (kokku 7 alavaldkonda)	TÜR	7	+	38
	TTÜR	7	+	21
	TLÜR	5	-	0
	EMÜR	0	-	1

Lühendid: TÜR – Tartu Ülikooli raamatukogu; TLÜR – Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu; TTÜR – Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu; EMÜR – Eesti Maaülikooli raamatukogu.

Allikas: Eesti Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava 2007

29. Maateaduste ja sellega seotud keskkonnateaduste valdkonnas pakuvad Eestis doktoriõpet neli ülikooli. ÜKKs on nimetatud kokku 11 alavaldkonda, millest Tallinna Ülikool on komplekteerinud teavikutega teadustasandil 10, Tartu Ülikool 9, Tallinna Tehnikaülikool 6 ning Eesti Maaülikool mitte ühtegi valdkonda. Teadusuuringuid selles valdkonnas teevad eelkõige Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli teadlased, kuid samas on Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu komplekteerinud teadustasandil teavikutega rohkem alavaldkondi kui Tartu Ülikooli või Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu.

30. ÜKKs on keemia valdkonnas kokku nimetatud seitse alavaldkonda. Nii Tartu Ülikoolis kui ka Tallinna Tehnikaülikoolis on keemias doktoriõpe, saadud ETF grante ning sihtfinantseeritud teemasid. Seetõttu on kõik märgitud valdkonnad raamatukogudes teavikutega komplekteeritud teadustasandil. Tallinna Ülikoolis puudub aga keemia nii doktori- kui ka magistriõppes, kuid Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu on seitsmest võimalikust alavaldkonnast teadustasandil komplekteerinud viis. Akadeemiline raamatukogu on põhjendanud oma ülikooli teadusvaldkondadest laiemat komplekteerimist sellega, et nad peavad oma sihtrühmaks laiemat avalikkust, ja rõhutanud kogude järjepidevuse hoidmise olulisust. Samas jääb arusaamatuks, miks peaks laiemat avalikkuse teenindamise osas Tallinna Ülikooli raamatukogu olema teistsuguses positsioonis kui teiste ülikoolide raamatukogud. Kogude järjepidevust saaks hoida ka sellisel juhul, kui kogu antaks üle vastava teadusvaldkonnaga tegelevale ülikooli raamatukogule.

31. Kuigi Riigikontroll tegi analüüsi 2007. aasta ÜKK põhjal, ei ole ka 2008. aastal midagi olulist ÜKKs muudetud.

Rahastamine

32. Sellele vaatamata et ÜKK peaks seaduse järgi olema riigieelarvest teadusinfo hankimise rahastamise aluseks (TAKS, § 14 lg 3), ei arvesta haridus- ja teadusministri määrusega¹ kinnitatud teadusteavikute hankimise finantseerimispõhimõtted tegelikult ÜKKd. Määruse kohaselt läheb Riigieelarves teadusinfo hankimiseks teadusraamatukogudele ning rahvusteavikute hankimiseks arhiivraamatukogudele ette nähtud raha kogumahust 40% teadusraamatukogudele elektroonilise teadusinfo ühishangete rahastamiseks ning 5% arhiivraamatukogudele rahvusteavikute hankimiseks. Ülejäänud osa (55%) eraldatavast summast läheb teadusinfo hankimiseks ning jaotub võrdselt Tallinna ja Tartu teadusraamatukogude vahel. Linnades arvestatakse teadusinfo hankimiseks eraldatava raha jagamisel raamatukogu omanikule eelneval aastal eraldatud baasfinantseerimise mahtu, raamatukogu omaniku poolt teadusraamatukogule eelneval aastal eraldatud teadusinfo hankimise eraldise mahtu, raamatukogu omaniku üliõpilaste arvu, lugejate arvu ning teavikute arvu. Raamatukogudele teavikute hankimiseks aastatel 2003–2007 Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarvest jaotatud eraldised on toodud tabelis 5.

Tabel 5. Eraldised Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarvest teadusraamatukogudele teadusinfo soetamiseks (mln kr)

	2003	2004	2005	2006	2007	2003–2007
Tartu Ülikooli raamatukogu	5,0	5,8	9,9	11,4	12,0	44,1
Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu	3,4	4,5	6,6	7,6	7,8	29,9
Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	5,0	3,9	6,0	4,5	4,8	24,2
Eesti Maaülikooli raamatukogu		0,8	1,1	1,5	1,5	4,9
Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu				0,4	0,4	0,8
Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu				0,4	0,4	0,8
ELNET Konsortium (e-andmebaaside ühishange)	8,5	12,7	16,3	18,4	19,6	75,5
Kokku	21,9	27,7	39,9	44,2	46,5	180,2

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium

33. Kuna ÜKK koostamise põhimõtetes ei ole siiani suudetud päris täpselt kokku leppida ning puudub organ, kes suudaks kava asjakohasust iga raamatukogu puhul hinnata, siis ei olegi olnud võimalik seda rahastamise alusena kasutada.

34. Teadusraamatukogude Nõukogus on avaldatud arvamust, et kui ressursside jagamise põhimõtted on kokku lepitud ning ÜKK on koostöövahend ning mitte rahajagamise alus, siis on see vajalik ja

¹ Haridus- ja teadusministri 29.03.2004. a määrus nr 19 „Teadusraamatukogude ühtse komplekteerimiskava koostamise põhimõtted ja teadusraamatukogude teadusinformatsiooni ning arhiivraamatukogude rahvusteavikute hankimise finantseerimise taotlemise, taotluste läbivaatamise ning finantseerimise otsustamise kord”, § 8¹

võimaldab kokkuvõidu. Kui on selge, et ÜKK ei ole rahajagamise aluseks, siis ei ole ka ohtu, et raamatukogu esitaks suurema finantseerimise huvides oma soove ebaausalt.

35. Riigikontroll nõustub, et olemasoleval kujul ei saa ÜKK olla teadusteavikute komplekteerimisraha jagamise aluseks. Arvestades jagatava raha suhtelist väiksust teadusvaldkonnas (vt tabel 5), ei ole ka Haridus- ja Teadusministeeriumil mõistlik kehtestada ulatuslikku regulatsiooni- ja kontrollimehhanismi, mis oleks vajalik, kui ÜKKst lähtuks raamatukogude rahastamine. Kui ÜKK eesmärgiks oleks raamatukogudevaheline vabatahtlik koostöö, siis jõutaks ehk paremini kokkuleppele ka omavahelisel komplekteerimisvaldkondade jaotusel.

36. Riigikontroll soovib haridus- ja teadusministril töötada välja ja algatada õigusaktide muudatused, millega kaotatakse ühtse komplekteerimiskava ja teadusteavikute hankimise rahastamise seos. Ühtne komplekteerimiskava võiks jääda raamatukogudevahelise koostöö aluseks.

Haridus- ja teadusministri vastus: Kehtiva teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse (edaspidi TAKS) järgi lähtutakse teadus- ja arendustegevuseks vajaliku teadusinfo üleriigilise kättesaadavuse tagamiseks teadusraamatukogude kogude komplekteerimisel ühtsest komplekteerimiskavast (edaspidi ÜKK), mille teadusraamatukogud esitavad igal aastal Haridus- ja Teadusministeeriumile. ÜKK peaks seaduse järgi olema aluseks teadusinfo hankimise rahastamisel riigieelarvest Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarve kaudu (TAKS § 14 lg 3). Tegelikult aga ÜKK ei sisalda rahalist informatsiooni, seega ei toimi see realselt rahastamise alusena, vaid raamatukogudevahelise vabatahtliku koostöoinstrumendina. Haridus- ja Teadusministeeriumi 2008. a tööplani kohaselt on käesoleva aasta lõpuks kavas välja töötada TAKS-i muutmise eelnõu. Eelnevat arvestades on ministeeriumil plaanis TAKS-i üldise muutmise raames võtta TAKS-ist välja viide ÜKK-le.

Sundeksemplaride kogumine ja säilitamine, arhiivraamatukogud

Kas teadsite, et

aastas lisandub Eesti raamatukogudesse sundeksemplarina keskmiselt üle 58 000 trükise ja 800 auvise, mis kuuluvad alalisele säilitamisele.

37. Sundeksemplaride kogumise eesmärk on sundeksemplari seaduse kohaselt teavikute kui rahvuskultuuri olulise osa täieliku kogu loomine nende bibliograafiliseks registreerimiseks, statistilise arvestuse pidamiseks ning kättesaadavaks tegemiseks teadustöös ja kunstiloomes. Sundeksemplaride kogumisega tagatakse nende teavikute riiklik hoiustamine ja kaits. Sundeksemplariid kuuluvad alalisele säilitamisele. Raamatukogu peab tagama nende sihipärase kasutamise ja kättesaadavuse teadustöö ning kunstiloomes eesmärgil. Neid ei ole lubatud tasuta üle anda, vahetada ega müüa. Sundeksemplaride eest riik tasu ei maksa, samuti on saatmiskulud pandud seadusega loovutajate kanda.

Sundeksemplariid saavad harilikult raamatukogus spetsiaalse tähise. Fotol Tartu Ülikooli raamatukogus kasutatav A-tähis (arhiivkogu).

Riigikontroll

Trükis – trükitehniliste vahenditega valmistatud infokandja, k.a trükis rahvusvahelises pimedate kirjas (Braille' kirjas).

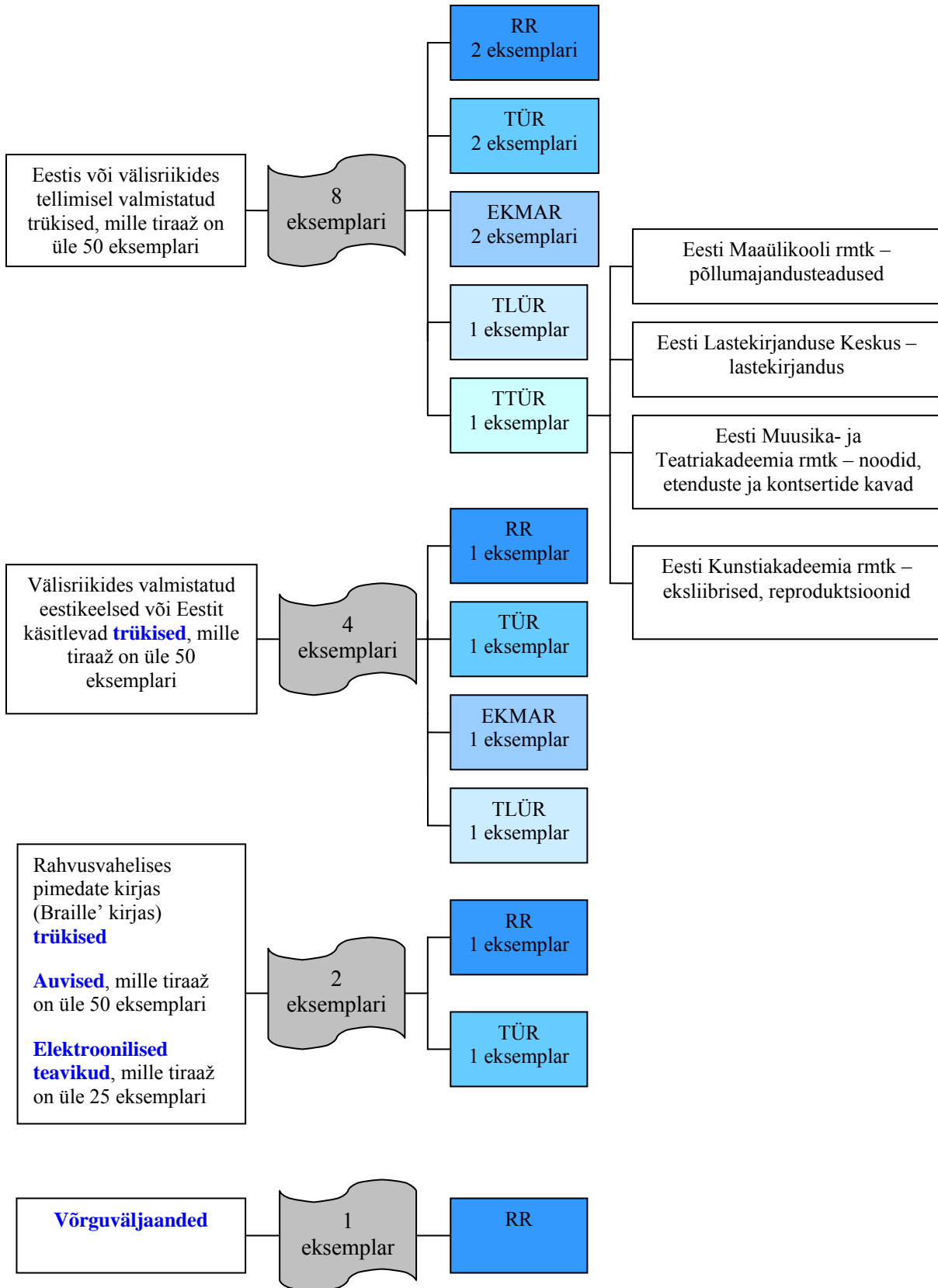
Auvis – eriseadmete abil kuulmis- ja nägemismeelega tajutava info kandja: heliplaat, helilint, helikassett, diapositiiv, diafilm, videokassett, mikrokaart ja mikrofilm.

Elektroniline teavik – magnet-, optilisele või muule alusele (magnetlint, magnetketas, kompaktplaad jm) masinloetavas vormis jäädvustatud info kandja.

Võrguväljaanne – identifitseeritav infokogum, mis on tehtud üldsusele kättesaadavaks Internetis.

38. Joonisel 5 on kujutatud Eestis kehtivat sundeksemplaride kogumise süsteemi. Sundeksemplare on kohustatud loovutama kõik juriidilised ja füüsilised isikud ning riigi- või kohaliku omavalitsuse asutused, kes valmistavad või kelle tellimisel on välisriikides valmistatud **trükiseid**, **auviseid** ja **elektronilisi teavikuid** või kes teevad **võrguväljaanded** üldsusele kättesaadavaks. Lisaks peavad sundeksemplare loovutama ka need, kes toovad Eestisse levitamiseks välisriikides valmistatud eestikeelseid või Eestit käsitlevaid trükiseid, auviseid ja elektronilisi teavikuid. Olenevalt teaviku tüübist tuleb toodangust loovutada 1–8 eksemplari 1–5 raamatukogule (Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu edastab teatud tüüpi trükised säilitamiseks teistele raamatukogudele, nt lastekirjandus Eesti Lastekirjanduse Keskusele).

Joonis 5. Sundeeksemplaride kogumine Eestis

Lühendid: RR – Eesti Rahvusraamatukogu; TÜR – Tartu Ülikooli raamatukogu; EKMAR – Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu; TLÜR – Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu; TTÜR – Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu.

Allikad: sundeeksemplari seadus, kultuuriministri 19.03.1997. a määrus nr 10 „Sundeeksemplari seaduse rakendamine”

Kas teadsite, et

rahvuskultuuri seisukohalt olulise info kandjad, mida kogutakse sundeksemplaridena, on

- raamatud, brošüürid (ka nende kordustrükiid);
- perioodikaväljaanded: ajakirjad, ajalehed, info- ja reklaamlehed jm;
- jätkväljaanded (aastaraamatud jm);
- atlased jt kaardiväljaanded;
- noodid;
- näituste kataloogid;
- ürituste kavad, plakadid, kutsekaardid jm;
- reklaamväljaanded, tootekataloogid, hinnakirjad jne;
- telefonikataloogid, sõiduplaanid jne;
- igat laadi kalendrid;
- ekliibrised, postkaardid, värvimis- ja joonistamisraamatud, reproduktioonid;
- rahvusvahelises pimedate kirjas (Braille' kirjas) trükised;
- heliplaadid, -lindid, -kassetid;
- diapositiivid;
- videokassetid;
- mikrokaardid ja -filmid;
- füüsilisel kandjal olevad elektroonilised teavikud: CD-ROMid, DVDd, disketid jm;
- jne, jne.

Näiteks ka sõiduplaanid kui trükised on sundeksemplari objektid, mis kuuluvad kokku kaheksas eksemplaris alalisele säilitamisele viies raamatukogus.

Riigikontroll

Sundeksemplari objekt vajaks enam piiritlemist

39. Sundeksemplari objektiks on valdav osa kõigist Eestis valmistatud ja/või eesti keeles välja antud trükistest, auvistest ja elektroonilistest teavikutest. Koopiaid tuleb säilitada ka võrguväljaannetest. Täielikku nimekirja sundeksemplari objektidest koostada ei ole võimalik. Seadusandja on piiritletud sundeksemplari objekti üksnes teatud liiki teavikute välistamise kaudu. Kõik ülejäänud kuulub kogumisele ja säilitamisele. Sundeksemplare **ei pea loovutama** piiratud kasutajaskonnale mõeldud ja koopiomasinal paljundatud trükistest (nt asutuste seina- ja laualehed, töökorralduslikud infolehed; asutuse- või organisatsioonisisese täiendusõppe materjalid, tegevuse kokkuvõtted, asjaajamisjuhendid, plaanid, protokollid), graafiliste teoste originaaltõmmistest ning rahvuskultuuri seisukohalt olulist infot mittesisaldavatest trükistest, mille nimekirja on kultuuriminister kinnitanud oma 19.03.1997. a määrusega nr 10. Selle alusel ei loovutata sundeksemplare järgmistest trükistest:

- nimekaartidest;
- kviitungitest jm raamatupidamise ja asjaajamise blankettidest;
- etenduste jm ürituste pääsmetest, millel puudub kava või illustratsioonid;
- tunnistuste blankettidest;
- kaubapakenditest, etikettidest ja saatelehtedest;
- kaupade ja teenuste sooduspakkumiste reklaamlehtedest;
- tekstiili- jm toodetest või esemetest, mille on tekst.

Kõikidest ülejäänud trükistest tuleb seaduse alusel sundeksemplare loovutada ja koguda.

40. Seoses trükiteodangu pideva suurenemisega ja kättesaadavamaks muutumisega laieneb ka sundeksemplari objektide hulk. Ainuüksi trükiteodangut, mis on kehtiva korra kohaselt sundeksemplari objektiks, antakse aastas välja üle 5000 nimetuse, sh umbes 4000 nimetust raamatuid ja brošüüre, üle 1100 nimetuse perioodikaväljaandeid ja üle 140 nimetuse ajalehti (Eesti statistika aastaraamat 2007).² Viimase kümne aasta jooksul on Statistikaameti andmetel näiteks väljaantud raamatute ja brošüüride nimetuste arv kasvanud ligikaudu kolmandiku võrra. Usaldusväärne statistika ilmuvate auviste, elektrooniliste teavikute ja võrguväljaannete kohta puudub. Suure osa sundeksemplaridest moodustavad nn ajutise väärtusega trükised (tootekataloogid, sõiduplaanid, hinnakirjad, igat laadi kalendrid jm), millel võib üksnes piiratud arvul juhtudel olla rahvuskultuuriliselt oluline väärtus (tõenäoliselt eelkõige uurimistöö materjalina), kuid mille kogumiseks ja säilitamiseks kulutatakse palju vaeva, aega ja raha. Näiteks laekus 2006. aastal ainuüksi Eesti Rahvusraamatukogule sundeksemplarina arvestusühikutes 24 192 trükist (sh 7737 raamatut) ja 323 auvist, millele tuleb tagada alaliselt riiklik hoiustamine ja kaitse (vt tabel 6).

² Perioodikaväljaannete ja ajalehtede aastakäiku peetakse statistikas üheks nimetuseks.

Tabel 6. Ülevaade arvele võetud sundeksemplaridest 2006. aastal erinevate liikide kaupa (arvestusühikutes)*

Raamatukogu	Raamatud	Jadavälja- anded	Kaardid	Noodid	Graafika	Muud**	Paberil kokku	Auvised	Elektroonilised teavikud
Eesti Rahvusraamatukogu	7 737	3203	614	92	1 646	10 900	24 192	323	53
Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu	0	0	0	0	0	0	0	–	–
Eesti Maaülikooli raamatukogu	0	0	0	0	0	0	0	–	–
Eesti Muusikaakadeemia raamatukogu	18	0	0	82	0	0	100	–	–
Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	3 686	1 292	97	36	1	2 950	8 062	44***	–
Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu	2 675	133	3	0	0	0	2 811	–	–
Tartu Ülikooli raamatukogu	8 008	2 942	562	70	0	6 874	18 456	486	Andmed puuduvad
Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu	6 914	2 640	268	82	0	220	10 124	–	–

* Perioodikaväljaannete ja ajalehtede aastakäiku peetakse statistikas üheks nimetuseks.

** Nn pisitrükis, ajutise väärtusega trükis (nt kalender, reklaamleht).

*** Sundeksemplari seaduse kohaselt ei tohiks Tallinna Ülikooli akadeemilisele raamatukogule auviseid laekuda, kuid statistikas on nad auviseid kajastanud.

Allikas: Eesti Rahvusraamatukogu

41. Praktikas on loovutajatel (eeskätt trükikodadel) probleeme, et teha kindlaks, millist toodangut tuleb sundeksemplarina raamatukogudesse saata. Seetõttu jäetakse otsustamine tihti raamatukogudele. Tagajärjena laekub kõigile raamatukogudele erinev hulk sundeksemplare, kuigi seaduse kohaselt peaksid teatud raamatukogud saama võrdse arvu ühte liiki sundeksemplare (vt ka joonis 5, tabelid 6 ja 7 ning punkt 50). Järelikult tõlgendavad ka raamatukogud sundeksemplari objekti erinevalt. Probleemaatiline on ka elektrooniliste teavikute loovutamise kohustus, sest potentsiaalsete loovutajate hulk on suur, kuid laekumine suhteliselt väike. Võrguväljaannete kopeerimise kohustus pandi Eesti Rahvusraamatukogule 01.06.2006. a jõustunud sundeksemplari seaduse muudatusega. 2006. aasta lõpuks oli digitaalarhiivi DIGAR kogutud 3767 sundeksemplari.

42. Sarnaselt Eestiga on ka välisriikides sundeksemplari objektiks harilikult trükised, auvised (sh tele- ja raadiosaated, filmid) ning elektroonilised teavikud. Vastupidi jäetakse aga paljudes riikides välja teatud tüüpi nn pisitrükised (postkaardid, sõiduplaanid, kalendrid, telefonikataloogid jms), mõnikord ka päevalehed (nt Saksamaal). Belgias ei koguta näiteks trükiseid, mille maht on väiksem kui 5 lehekülge. Mõnedes riikides on pisitrükiste, kohaliku levikuga ajalehtede jms väljaannete sundeksemplaridena loovutatavate eksemplaride hulk väiksem kui nt raamatutel (nt Soome, vt ka tabel 9). Eestis kogutakse sundeksemplare kõigist trükistest, mille tiraaž ületab 50 eksemplari, 8 eksemplari 5–8 raamatukogusse alaliseks säilitamiseks.

Näiteid sundeksemplaridena loovutatavatest trükistest, millest kaheksa eksemplari kuuluvad alalisele säilitamisele 5–8 Eesti raamatukogus. Kuna teavikud tuleb koguda tervikliku komplektina koos kõigi juurdekuuluvate lisadega, siis tuleb säilitada näiteks ka kõik ajakirjade juurde kuuluvad lisad (pildil lasteajakirjadele lisatavad mänguasjad).

Riigikontroll

43. Sundeksemplaridena kogutavate teavikute nimekiri on püsitud põhimõtteliselt muutumatuna alates seaduse vastuvõtmisest 1997. aastal. Ainsa uuendusena on alates 2006. aastast Eesti Rahvusraamatukogul kohustus säilitada ka võrguväljaannete koopiaid. Ühelt poolt on siin püütud ajaga kaasas käia, kuid teisalt ei ole siiani päris selge, milliseid võrguväljaandeid riiklikult kopeerida ja säilitada tuleks. Enamikus riikides puudub seni veel võrguväljaannete sundeksemplaridena kogumise praktika, erandiks on siinkohal Soome. Samuti on Taanis ette nähtud nn staatilise sisuga võrguväljaannete riiklik säilitamine. Eesti Rahvusraamatukogu on enda jaoks säilitamisele kuuluvate võrguväljaannete valiku kriteeriumid välja töötanud, kuid õigusaktides on kohustus täpsustamata.

44. Riigikontrolli hinnangul tuleks täpsustada, milliseid võrguväljaandeid riik säilitab, ning üle vaadata ka kogutavate trükiste, auviste ja elektrooniliste teavikute kategooriad, pidades silmas üldist infoühiskonna arengut ning suure hulga teavikute alalise säilitamisega kaasnevaid kulusid. Riigil tuleks veel kord põhjalikult analüüsida, milliste teavikute kogumine on rahvuskultuuri seisukohalt oluline. Eeskätt tuleks üle vaadata nn pisitrükise ja ajutise tähtsusega trükiste kogumine. Olukorras, kus sundeksemplaride laekumine raamatukoguti on nagunii väga erinev, ei saa kogutavate nimetuste muutmine seada märkimisväärselt ohtu ka kogude järjepidevust. Sarnaselt teiste arenenud riikidega, kes viimasel ajal on oma sundeksemplari seadusi uuendanud, tuleks ka Eestil kogu süsteem uuesti üle vaadata.

45. **Riigikontroll soovib kultuuriministril** vaadata üle sundeksemplaridena kogutavate teavikute kategooriad; kaaluda nn pisitrükiste ja pigem ajutise väärtusega teavikute väljaarvamist või vähendada alalisele säilitamisele kuuluvate eksemplaride hulka.

Kultuuriministri vastus: vt punkt 90.**Paljud sundeksemplarid jäävad laekumata**

46. Kehtiva korra kohaselt loovutatakse sundeksemplare kõigile raamatukogudele eraldi ning raamatukogud koguvad neid üksteisest sõltumatult. Loovutajad peaksid saatma kõigile viiele raamatukogule eraldi neile ettenähtud sundeksemplarid. Kesksel vastutavat organisatsiooni, mis koordineeriks nõutud sundeksemplaride arvu raamatukogudesse jõudmist, ei ole.

47. Kuigi seadusega on sundeksemplaride saatmise kohustus pandud loovutajatele, peavad raamatukogud tegelikult ise tublisti vaeva nägema, et teavikute väljaandmisel silma peal hoida ja hoolitseda sundeksemplaride laekumise eest. Parema laekumise huvides käiakse ka ise regulaarselt trükikodades sundeksemplaridel järel. Eestis on ligikaudu 130 trükikoda ja üle 800 kirjastaja või väljaandja, kellelt raamatukogud sundeksemplare saavad. Raamatukogude töötajate väitel on loovutajate teadlikkus oma kohustustest väga erinev. Sundeksemplari seaduse alusel on õigus loovutajale kohustuste eiramise eest määrata rahaträhv (kuni 30 000 kr).

48. Ilmuvatest teavikutest on raamatukogul võimalik infot saada Eesti Rahvusraamatukogus tegutsevast Eesti ISBN Agentuurist, mis väljastab rahvusvahelisi teavikute standardnumbreid (ISBN, ISSN). Standardnumbrite jagamise eesmärgiks on hõlbustada väljaannete kiiret ja täpset identifitseerimist, müüki ja arvepidamist. Eesti ISBN Agentuurist saab infot kõigist müügiks toodetud teavikute kohta, kuid selle kaudu pole võimalik saada ülevaadet sugugi kõigist toodetavatest sundeksemplari objektidest. Trükitoodangu statistikat teeb Eesti Rahvusraamatukogu sundeksemplaridena laekuvate trükiste põhjal. Seega pole ka riiklikust statistikast võimalik teada saada, kui palju sundeksemplare võiks laekumata jääda. Raamatukogude esindajate hinnangul jääb sundeksemplaridena aastas laekumata umbes 5%.

Erinevused raamatukoguti

49. Raamatukogude statistiliste aastaaruannete võrdlusest ilmneb, et aastas lisanduv sundeksemplaride arv on raamatukoguti väga erinev ja seega on ka laekumata jäävate sundeksemplaride osakaal raamatukoguti tegelikult väga erinev. Tabelis 7 on esitatud nelja aasta jooksul arhiivraamatukogudesse lisandunud paberikandjal sundeksemplaride arv.

Tabel 7. Aastatel 2003–2006 arhiivraamatukogudesse paberil lisandunud sundeksemplarid (arvestusühikutes)

	2003	2004	2005	2006	2003–2006
Eesti Rahvusraamatukogu	24 409	23 927	25 372	24 192	97 900
Tartu Ülikooli raamatukogu	12 060	14 748	14 735	18 456	59 999
Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu	9 402	8 545	8 485	10 124	36 556
Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	8 760	5 272	7 517	8 062	29 611

Allikas: Eesti Rahvusraamatukogu

50. Sundeksemplari seaduse kohaselt peaksid vähemalt Eesti Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli raamatukogu ja Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu saama võrdse arvu paberil sundeksemplare, kuid tegelikult erineb laekumine oluliselt (vt tabelid 6 ja 7). Ühe aasta sees võivad teatud erinevused tuleneda ajalisest viivitusest laekumisel, kuid statistika näitab, et erinevused on regulaarsed. Statistilised erinevused laekunud sundeksemplaride arvelevõtmises võivad osaliselt olla tingitud ka raamatukogudes kasutatavast erinevast arvestusest. Nt mõnel juhul ei võeta pisitrükiseid arvesse üksikute eksemplaridena, vaid temaatiliste mappidena, kuigi statistika koostamise juhend nõuab arvestust eksemplaride alusel.

51. Kuigi suurimad erinevused avalduvad pisitrükiste arvudes, on teatavad erinevused täheldatavad ka põhiväljaannete laekumisel. Nii lisandus näiteks aastatel 2003–2006 Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogule sundeksemplaridena viiendiku võrra vähem raamatuid kui Eesti Rahvusraamatukogule ja Tartu Ülikooli raamatukogule.

52. Eeltoodut arvestades võib väita, et olemasolev sundeksemplaride kogumise korraldus ei suuda tagada kõigis ettenähtud raamatukogudes rahvuskultuuri mõttes oluliste teavikute täieliku kogu koostamist. Probleemiks on nii loovutajate vähene teadlikkus, sundeksemplari objekti ebamäärasus kui ka raamatukogude erinev halduslik võime ise aktiivse kogumisega tegeleda.

Nii sundeksemplaride kui ka sundeksemplare saavate raamatukogude arv on suurem kui rahvuskultuuri täieliku kogu loomiseks tingimata vajalik

53. Olenevalt teaviku liigist kogutakse igast Eestis toodetud või Eestit puudutavast trükisest, auvisest ja elektroonilisest väljaandest 2–8 sundeksemplari säilitamiseks 5–8 raamatukogus. Enamikust trükistest loovutatakse 8 eksemplari. Sundeksemplare säilitatakse Eesti Rahvusraamatukogus, Vabariigi Valitsuse poolt tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudes (praegu kokku kolm) ja Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogus.

54. Eesti Rahvusraamatukogu seaduse § 4 lg 1 järgi ongi tema põhiülesandeks eesti keeles ja Eestis ilmunud teavikute ning Eestit käsitlevate või Eesti kohta infot sisaldavate teavikute komplekteerimine, alaline säilitamine ja üldkättesaadavaks tegemine. Haridus- ja teadusministri ettepanekul on Vabariigi Valitsuse poolt kuni 2011. aasta lõpuni arhiivraamatukogudeks nimetatud Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu, Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu, Tartu Ülikooli raamatukogu. Arhiivraamatukogude eesmärgiks on eesti keeles ja Eestis ilmunud trükiste ning Eestit käsitlevate või Eesti kohta infot sisaldavate teavikute täieliku kogu komplekteerimine ning Eesti teaviku kui kultuuripärandi säilitamine.³ Täieliku kogu loomiseks peavad tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogud ja Eesti Rahvusraamatukogu sundeksemplaridena laekumata jäänud teavikud vajaduse korral järelkomplekteerimise käigus ostma. Teadus- ja arendustegevuse seaduse

Kas teadsite, et

- Iga kirjastus annab aastas raamatukogudele tasuta sundeksemplaridena ära kuni mitmesaja tuhande krooni eest teavikuid.
- Kümnekond tuntumat kirjastust oleks 2007. aastal sundeksemplaridena äraantud toodangu eest poes müües kokku saanud ligikaudu poolteist miljonit krooni tulu. Hinnanguliselt on Eestis umbes 800 kirjastust või väljaandjat.

Allikas: Riigikontrolli küsitlus kirjastustele

³ Teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus, § 4¹ lg 2; haridusministri 15.01.2002. a määrus nr 10 „Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetamise tingimused ja kord”

alusel eraldatakse tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudele kogude terviklikkuse tagamiseks raha (vt tabel 8).

Tabel 8. Eraldised riigieelarvest tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudele rahvusteavikute hankimiseks (mln kr)

	2003	2004	2005	2006	2007	2003–2007
Tartu Ülikooli raamatukogu	0,5	0,6	0,7	0,9	0,8	3,5
Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	3,0
Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	0,5	0,6	2,2	0,5	1,0	4,8
KOKKU	1,5	1,8	3,5	2,0	2,5	11,3

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium

Sundeksemplarid mitte-arhiivraamatukogus

55. Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu on ainus sundeksemplare saav raamatukogu, millele pole üheski õigusaktis pandud eraldi ülesannet kultuuripärandi säilitamiseks või rahvustrükiste täieliku kogu loomiseks. Sama kehtib ka teiste mitte-arhiivraamatukogude kohta, millele Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu teatud liiki laekunud sundeksemplarid edastab (nt noodid Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogule, vt joonis 5). Kui tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudele on haridusministri 15.01.2002. a määrusega nr 10 kehtestatud selged nõuded (sh säilitustingimustele), siis Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogule jt mitte-arhiivraamatukogudele need nõuded ei laiene. Sellest võiks järeldada, et mitte-arhiivraamatukogude peamine ülesanne seoses sundeksemplaridega on teha need teadustöös ja kunstiloomes kättesaadavaks. Tegelikult aga enamikku Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogule laekuvad sundeksemplare kunstiloomes ega teadustöös ei kasutata, sest suure osa laekumistest moodustab ilukirjandus. Samas on kultuuriministri 19.03.1997. a määrusega nr 10 kinnitatud korra alusel Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu kohustatud Eesti Kunstiakadeemia raamatukogule edastama ainult ekliibrised ja reproduktsioonid, kuid mitte kunstitrukiseid. Samuti ei saa Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikatrükiseid, vaid ainult noote ja etenduste kavasid. Seega jääb olulisem osa muusika- ja kunstitrukistest Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogule, kus neid teadustöös või kunstiloomes ei vajata. Kui aga suurt hulka teavikuid oma põhitegevuseks ei vajata, siis on nende alaline säilitamine ebamõistlik ressursikulu. Mitte-arhiivraamatukogudes ei võeta sundeksemplare alati arvele, antakse struktuuriüksustele kasutada ning ei peeta nende üle arvestust. Ametlikest statistikaaruannetest jääb mulje, et mõnele mitte-arhiivraamatukogule polegi aastate jooksul spetsiaalselt neile mõeldud sundeksemplare laekunud. Seega ei ole alati tagatud seadusega ette nähtud sundeksemplaride riiklik hoiustamine ja kaitse.

Sundeksemplaride ja neid koguvate raamatukogude arv

56. Riigikontrolli arvates on peaaegu kogu Eestis väljaantava trükitoodangu kogumise ja alalise säilitamise nõue kaheksas eksemplaris üsna mitmes raamatukogus ebaotstarbekas. Tallinnas kogub sundeksemplare kolm ja Tartus kaks raamatukogu. Lisaks saadab Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu teatud liiki trükised edasi veel neljale raamatukogule, kes neid hoiustavad (vt joonis 5). Tulenevalt

mitmest koguvast raamatukogust on ka loovutatavate sundeksemplaride arv suurem kui paljudes teistes arenenud riikides.

57. Üle maailma on sundeksemplaride kogumise süsteem suhteliselt sarnane. Esinevad mõned üksikud väljapaistvad erandid. Paljudes riikides on viimastel aastatel süsteemi muudetud, eelkõige on see puudutanud elektrooniliste teavikute ja võrguväljaannete kogumist ning trükiste eksemplaride arvu vähendamist. Meile tuntud riikidest vaatas viimati oma sundeksemplaride kogumise korra üle Soome, kus alates 01.01.2008. a jõustati uus seadus.

58. Kõige sagedamini tuleb sundeksemplarina loovutada 1–2 eksemplari, mida hoitakse rahvusraamatukogus. Erandiks on Põhjamaad (eelkõige Soome ja Rootsi), mis eristuvad teistest riikidest suurema kogutavate sundeksemplaride arvuga. Huvitav süsteem on näiteks Suurbritannias ja Kanadas, kus automaatselt loovutatakse igast teavikust üks eksemplar, kuid kirjaliku taotluse alusel on rahvusraamatukogul (Kanadas) või mõnedel tähtsamatel regionaalsetel raamatukogudel (Suurbritannia) õigus taotleda lisaeksemplari. Ülevaade teiste riikide praktikast sundeksemplaride kogumisel on esitatud tabelis 9.

Tabel 9. Valik teiste riikide praktikast sundeksemplaride kogumisel

Riik	Loovutatavate eksemplaride arv	Koguv asutus
Saksamaa	2	rahvusraamatukogu
Prantsusmaa	2 (v.a väikese trükiarvuga trükised ja filmid, millest loovutatakse 1 eksemplar)	rahvusraamatukogu, v.a filmid, mis saadetakse rahvuslikule kinematograafiakeskusele, ja auvised, mis saadetakse rahvuslikule audiovisuaalsele instituudile
Taani	2 trükist, 1 digitaalkujul olev teos	rahvusraamatukogu
Rootsi	7 trükist, elektroonilist teavikut	rahvusraamatukogu ja kuus ülikooliraamatukogu
	2 kordustrüki eksemplari	rahvusraamatukogu ja Lundi ülikooli raamatukogu
	1 auvis jms	auviste rahvuslik arhiiv
Soome	6 trükist (raamatud, ajakirjad, kaardid jms)	rahvusraamatukogu (Helsingi ülikooli raamatukogu), 5 ülikooliraamatukogu
	2 pisitrükist	rahvusraamatukogu (Helsingi ülikooli raamatukogu), Turu ülikooli raamatukogu
	1 ajaleht, auvis, CD	rahvusraamatukogu (Helsingi ülikooli raamatukogu)
Belgia	2	rahvusraamatukogu
Ameerika Ühendriigid	2	rahvusraamatukogu (Kongressi raamatukogu)
Suurbritannia	1–6 (rahvusraamatukogu saab igast teavikust ühe eksemplari, lisaks peab kirjastaja saatma ühe eksemplari veel viiele määratud raamatukogule, kui nad seda kirjalikult taotlevad)	rahvusraamatukogu, lisaks taotlusel National Library of Scotland; National Library of Wales; Bodleian Library, Oxford; University Library, Cambridge; Library of Trinity College, Dublin
Kanada	1 (rahvusraamatukogu kirjalikul taotlusel 2)	rahvusraamatukogu
Jaapan	1	parlamendiraamatukogu

Allikad: Caslon Analytics (legal deposit), <http://www.caslon.com.au/depositprofile6.htm>; Royal Library of Denmark, <http://www.kb.nl/dnp/deponeren-en.html>; National Library of Sweden, <http://www.kb.se/ENG/kbstart.htm>; National Library of Finland, <http://www.kansalliskirjasto.fi/julkaisualue/vapaakappaleet.html>; Bibliothèque royale de Belgique, http://www.kbr.be/services/depot_legal/depot_legal_fr.html; U.S Copyright Office, <http://www.copyright.gov/circs/circ07d.html>.

59. Föderaalsetes riikides võib regionaalsel tasandil olla kehtestatud täiendav sundeksemplaride loovutamise süsteem (nt Saksamaa mõnedes liidumaades). Šveitsis ei koguta föderaaltasandil üldse sundeksemlare, üksnes mõnedes kantonites on iseseisev süsteem, mis hõlmab üldiselt ainult trükiseid. Erandliku korralduse näitena on maailmas tuntud Holland, kus pole sundeksemlari seadust ning sundeksemlare kogutakse vabatahtlikkuse alusel. Rahvusraamatukogu lihtsalt kutsub Hollandis kirjastajaid üles loovutama oma toodangut.

60. Eesti on korraldanud oma sundeksemplaride kogumise süsteemi sarnaselt Põhjamaadega, kus sundeksemlarina säilitatakse igast ilmunud teavikust üks või kaks eksemplari mitmes raamatukogus korraga. Teisalt on praegune süsteem ka osaliselt jäänuk nõukogude ajal ja üleminekuperioodil kehtinud korrast. Nõukogude ajal koguti sadu kontroll- ja sundeksemlare, 1992. aastal Eestis vastu võetud ja kuni 1997. aastani kehtinud ajutise korra järgi koguti trükistest, mille tiraaž ületas 100 eksemplari, kokku 28 sundeksemlari 20 raamatukokku ja Kultuuriministeeriumisse ning tiraažist trükiarvuga 50–100 eksemplari koguti 7 sundeksemlari 4 raamatukokku ja Kultuuriministeeriumisse. Seega on Eestis kogutavate eksemplaride arvu küll oluliselt vähendatud, kuid 8 eksemplarist ja 5 raamatukogust edasi ei ole mindud. Samas ei suudeta ka praegu kõigis raamatukogudes tagada nõuetele vastavaid säilitustingimusi (vt punktid 55–85).

61. Raamatukogudele on sundeksemplaride saamine oluline kogude täienemise seisukohalt, kuigi raamatukogunduses ei ole sundeksemplaride käsitlemine tasuta komplekteerimisallikana aktsepteeritav. Nagunii ei võimalda sundeksemplaride saamine samade teoste täiendavast komplekteerimisest loobuda, sest sundeksemlari kasutamisele kehtivad alalise säilitamise kohustuse tõttu ranged nõuded: sundeksemplaridele juurdepääsu üldjuhul ei võimaldata; koju sundeksemlare ei laenutata ning kohapeal antakse neid kasutada vaid siis, kui teavikust pole muud eksemplari säilinud. Sundeksemplaridega saab tutvuda raamatukogudes eriloaga ja/või erilugemissaalides. Sundeksemplaride kasutamise rangete nõuete tõttu ostetakse näiteks nii Eesti Rahvusraamatukogus kui ka mõnes tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogus sundeksemlarile lisaks kasutuseksemplare juurde.

62. Eesti Trükiteostuse Liidu hinnangul on kaheksa eksemplari tasuta ära anda liiga suur hulk. Olenevalt trükisest võib see väljaandjale olla märkimisväärne kulu. Samas on seaduses antud võimalust taotleda Kultuuriministeeriumilt sundeksemplaride arvu vähendamist kasutatud teadaolevalt ainult ühel juhul. Nii sundeksemplaride loovutajate kui ka saajate arvates parandaks aga väiksem sundeksemplaride ja neid koguvate raamatukogude arv tõenäoliselt ka sundeksemplaride loovutamist ja laekumist.

63. Riigikogu kultuurikomisjonis toimunud teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muutmise arutelul väljendas Haridus- ja Teadusministeeriumi esindaja seisukohta, et peab olema kaks arhiivraamatukogu, mis teineteist dubleerivad. Aga arhiivraamatukogu komplekteerimine on tegelikult küllaltki kallis lõbu ja on küsitav, kas Eesti suudab ülal pidada rohkem kui kaht arhiivraamatukogu. Arhiivraamatukogudelt tuleb selgelt nõuda, et nad täidaksid kõiki

Kas teadsite, et

sundeksemplaride nõuete kohane säilitamine ja järelkomplekteerimine nõuab igas raamatukogus suuri kulusid:

- tööjõukulud, sh sundeksemplaride järelkomplekteerimine ja haldamine, digitaalarhiivi loomine ja haldamine, arhiivkogu hooldus, mikrofilmimine, kataloogimine ja liigitamine;
- kulud sundeksemplaride hooldus-, konserveerimis- ja mikrofilmimismaterjalidele;
- kulud sundeksemplaride hoiupinnale, mis peavad vastama kindlatele nõuetele;
- kulud sundeksemplaride järelkomplekteerimisele (ostud).

Riigikontrollile antud hinnangu alusel kulus näiteks Eesti Rahvusraamatukogul 2006. aastal sundeksemplaridele ligikaudu 4,1 miljonit krooni.

nõudeid. Ülejäänud raamatukogud võivad tegeleda sundeksemplaridega muu kõrvalt, aga see ei ole nende põhikohustus.⁴

64. Riigikontrolli hinnangul ei ole rahvuskultuuri kaitse ja säilitamise seisukohalt ilmtingimata vajalik koguda ja säilitada sundeksemlare nii mitmes raamatukogus ja sellisel hulgal. Paljudes riikides ongi sundeksemplaride koguja ja säilitaja ainult rahvusraamatukogu. Ülikooliraamatukogude esmane eesmärk on selgelt õppe- ja teadustöö toetamine. Eesti Rahvusraamatukogu põhifunktsioon on aga Eesti rahvusteavikute täieliku kogu loomine ja säilitamine.

65. Tuleb arvestada, et sundeksemplaride kogumisega pannakse ühelt poolt kirjastajatele ja trükikodadele nii rahaliselt kui ka halduslikult oluline koorem ning teisalt võtab riik endale kalli pikaajalise kohustuse. Siiani ei ole riik teinud arvutusi, kui palju olemasoleva sundeksemplaride süsteemi ning kõigi raamatukogude nõuetele vastavusse viimine maksma läheb. Rahvuskultuuri kaitseks ja teadustöös kättesaadavaks tegemiseks piisaks Riigikontrolli hinnangul sundeksemplaride kogumisest ja säilitamisest kahes raamatukogus, millest üks võiks paikneda Tallinnas ja teine Tartus. Nii oleks maandatud kultuuripärandi füüsilise kahjustamise või hävimise risk ega väheneks regionaalne kättesaadavus praegusega võrreldes ning riik võtaks seejuures endale ja paneks loovutajatele vähem kohustusi.

Tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude säilitustingimused ei vasta nõuetele

66. Arhiivraamatukogudele on pandud vastutus Eesti kirjaliku kultuuripärandi kaitsmisel ja säilitamisel. Säilitamine on kompleksne, keerukas ja väga kallis tegevus, mis eeldab nõuetele vastavate keskkonnatingimustega ja sisustusega hoidlaid, kulutusi konserveerimisele, restaureerimisele, mikrofilmimisele ning säilitustarvikutele (sobivast materjalist karbid, mapid, ümbrised).

Säilitamine – tegevused, mis aeglustavad säilike vananemist, takistavad nende lagunemist ja pikendavad seeläbi kogude kasutusiga.

Kas teadsite, et

trükise vananemist mõjutavad oluliselt mitmed väliskeskkonna tegurid:

- temperatuur;
- õhuniiskus;
- valgus;
- õhus leiduvad saasteained (vääveldioksiid, lämmastikdioksiid, osoon, tolm).

⁴ Riigikogu kultuurikomisjoni 05.03.2001. a istungi protokoll

Arhiivkogu teavikuid (sundekseplare) kaitstakse raamatukogudes spetsiaalsete ümbriskarpidega. Pildil Eesti Rahvusraamatukogu hoidla.

Riigikontroll

67. Säilitamise üheks võtmeküsimuseks peetakse tänapäeval sobivate keskkonnatingimuste loomist. Teavikute vananemist mõjutavad väga olulisel määral mitmesugused väliskeskkonna tegurid. Ebasobivates tingimustes säilitatavad objektid kahjustuvad kiiremini. Vananemist on võimalik aeglustada, luues teavikutele sobivad hoiutingimused.

68. Haridus- ja teadusministri 15.01.2002. a määrusega nr 10 kehtestatud arhiivraamatukogude nimetamise kord sätestab muu hulgas nõuded arhiivraamatukogu säilitustingimustele, mis peavad vastama Vabariigi Valitsuse 29.12.1998. a määrusega nr 308 kinnitatud arhiivieeskirjale. Arhiivieeskiri kehtestab nõuded arhiivihoidlate ehitusele, turvalisusele ja sisustusele ning keskkonnatingimustele.

Arhiivraamatukogude nimetamine

69. Teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamise komisjonile on nimetamise korra alusel pandud ülesandeks hinnata arhiivraamatukogu nimetust taotleva raamatukogu vastavust kehtestatud nõuetele. Selleks on komisjoni liikmetel õigus külastada nimetust taotlevat raamatukogu, nõuda lisadokumentide esitamist või kutsuda raamatukogu esindajaid komisjoni istungile. Teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamise komisjoni kuuluvad Haridus- ja Teadusministeeriumi, Kultuuriministeeriumi, avalik-õiguslike ülikoolide, Eesti Teadlaste Liidu, Eesti Teaduste Akadeemia ning Teadus- ja Arendusnõukogu esindajad.

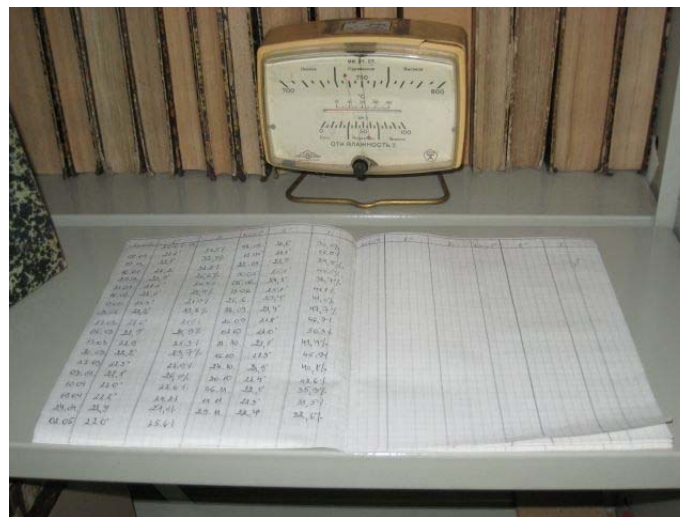
70. Nii Haridus- ja Teadusministeeriumis kui ka tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudes tehtud intervjuudest selgus, et raamatukogude säilitustingimuste vastavust arhiivieeskirjale pole teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamise komisjon oma tegutsemise jooksul hinnanud. Viimati 2007. aasta sügisel toimunud nimetamisel koostatud komisjoni istungi protokollis lisas toodud komisjoni liikmete seisukohad ja märkused ei puuduta ükski tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude hoidlate seisukorda ega säilitustingimusi. Kirjalikest materjalidest ei nähtu, et komisjon oleks säilitustingimustele olulist tähelepanu pööranud

või hoidlaid kordagi külastanud. Otsustamisel tuginetakse raamatukogu enesehindamise aruannetele.

71. Riigikontrolli hinnangul ei täida säilitusnõuete hindamise eiramisega komisjon endale pandud ülesannet. Selliselt on arhiivraamatukogude nimetamine üksnes formaalne tegevus, mis ei taga kultuuripärandi riiklikku kaitset. Õigusaktiga teatud nõuete kehtestamine kaotab sisulise tähenduse, kui nende täitmist ei oodata ega jälgita. Kui arhiivraamatukoguks nimetatakse nõuetele mittevastavaid raamatukogud, siis tekib küsimus, kes vastutab kultuuripärandi säilitamise eest.

Säilitusalane koostööprojekt THULE

72. Senine ainuke põhjalik hinnang raamatukogude säilitustingimustele on antud 2002. aastal valminud THULE projekti aruandes. THULE projekt oli Eesti Rahvusraamatukogu säilitus- ja ennistuosakonna koordineerimisel ning UNESCO, Avatud Eesti Fondi ja Kultuuriministeeriumi toetusel ellu viidud Eesti arhiivraamatukogusid (Eesti Rahvusraamatukogu ja kolm tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogu) hõlmav säilitusalane koostööprojekt. Projekti üldeesmärgiks oli uurida eestikeelsete trükiste seisundit ja säilitustingimusi neljas peamises Eesti trükiseid säilitavas arhiivraamatukogus. Kui esimene alaprojekt keskendus eelkõige teadusliku ja praktilise säilitamise koostöö ning ühise säilitamisandmebaasi loomisele neljas arhiivraamatukogus, siis teise alaprojekti (1998–2001) eesmärgiks oli anda hinnang olukorrale rahvusteavikute säilivuse tagamisel Eesti arhiivraamatukogudes. Rahvusteavikute säilitustingimuste selgitamiseks analüüsiti raamatukogude hoidlates mitmeid kliimanäitajaid (nt temperatuur, õhuniiskus, valgustus, õhu mikrobioloogiline ja keemiline koostis, õhuvahetus).

Sobivate säilitustingimuste tagamisel on oluline pidev keskkondatakingimuste mõõtmine ja mõõtmistulemuste analüüsimine. Pildil Tartu Ülikooli raamatukogu hoidla õhuniiskuse ja temperatuuri mõõtmise päevik.

Riigikontroll

73. Analüüs näitas, et säilitustingimused arhiivraamatukogude hoidlates ei vasta nüüdisaegsetele säilitusstandarditele, rahvusvaheliste organisatsioonide soovitudele ega arhiivieeskirja nõuetele.

Uuringutulemuste põhjal jõuti järeldusele, et hoidlate valgustus, temperatuur, suhteline niiskus, kliima ebastabiilsus ja õhu koostis ei võimalda suhteliselt halvas seisundis rahvusteavikute materjalide vananemisprotsesse aeglustada. Ühtlasi leiti, et ainult hoidlate renoveerimine kõigis neljas raamatukogus aitaks tagada nõuetekohased säilitustingimused.

Ekspertihinnang säilitustingimustele

Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus renoveeriti 2006. aastal uute hoidlate gaaskustutussüsteem.

Riigikontroll

74. Selleks et hinnata, kuidas on aastal 2007 tagatud rahvusteavikute (sundeksemplaride) kaitse säilitustingimuste osas, tellis Riigikontroll ekspertihinnangu Ajalooarhiivi säilitusosakonna spetsialistidelt. Ekspertiisi eesmärgiks oli hinnata eelkõige säilitustingimuste vastavust arhiivieeskirja nõuetele, lisaks vaadati ka vastavust rahvusvahelistele standarditele ja heale tavale. Säilitustingimustest hinnati järgmisi arhiivkogude säilimist mõjutavaid aspekte: hoone ja hoidlate seisukord, keskkonningimused (temperatuur, suhteline õhuniiskus, valgustus, saasteainete kontsentratsioon hoidlaõhus), teavikute hoidmise (hoidlate sisustus, teavikute märgistamine, ümbristamine) ja kasutamise korraldus, raamatukogu ohuplaneering ja turvalisuse tagamine ning säilitustegevuste korraldamine ja planeerimine. Säilitustingimusi analüüsiti Eesti Rahvusraamatukogus ja kolmes tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogus.

75. Ekspertihinnangu tulemusel selgus, et teavikute säilitustingimused on stabiilsed ning hoidlad vastavad enamikule arhiivieeskirjas kehtestatud nõuetele vaid Eesti Rahvusraamatukogus. Tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogudest vastavad arhiivieeskirjas kehtestatud nõuetele üksnes Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu uuemas hoones paiknevad hoidlad. Eesti Rahvusraamatukogu ja Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu hoidlates on ainsana tehtud viimastel aastatel ka suuremahulisemaid investeeringuid. Ülevaade peamistest näitajatest raamatukogude kaupa on esitatud tabelis 10.

Tabel 10. Arhiivraamatukogude hoidlate säilitustingimuste vastavus arhiivieeskirja nõuetele

Nõuded	Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu		Eesti Rahvusraamatukogu	Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu	Tartu Ülikooli raamatukogu
	keldri-hoidlad	uued hoidlad			
Automaatse gaas- või vesikustutussüsteemi olemasolu	–	+	+/-*	–	–
Hoidlas puuduvad vee- ja kanalisatsioonitorustikud	–	+	+	+	–
Aknad puuduvad; kui on, siis varjestatud ja turvatud	+		+	–	–
Hoidlaruumi kõrgus (alla 260 cm)	–	+	+	–	+
Tuletõkketsooni pindala (alla 300 m ²)	+		–	–	–
Õhkküte / õhu filtreerimine	–	+	+	+	-/+
Riiulite/kappide materjal (töödeldud puit, metall), konstruktsioon ja paigutus	–	+	+	–	+
Automaatne alarm- ja valvesüsteem	+	+	+	+	–
Temperatuur (vahemikus 15–20°)	+	+	+	–	–
Suhteline õhuniiskus (vahemikus 30–50%)	–	+	+	–	–
Saasteainete kontsentratsioon: O ₃ (≤ 25 mg/m ³) / NO _x (≤ 10 mg/m ³)	+/-	Ei mõõdetud	+/-	+/-	+/-
Ohuplaani olemasolu	–		+	+	–

* Ekspertihinnangu kohaselt on olemasolev gaaskustutussüsteem amortiseerunud.

Allikas: Ekspertihinnang

76. Eesti Rahvusraamatukogu arhiivkogu hoidlates on viimaste aastatega suudetud luua stabiilsed ja nõuetele vastavad keskkonnatingimused. Aastatel 2003–2004 on arhiivkogu hoidlates renoveeritud nii kütte- kui ka ventilatsioonisüsteem ning valgustus. Keskkonnatingimuste tagamiseks on hoidlad varustatud spetsiaalselt hoidlatele projekteeritud kliimaseadmetega. Hävimisohus Eesti rahvustrükise kahjustumise aeglustamiseks ja efektiivsemaks säilitamiseks on rajatud eritingimustega hoidlaruumid (nn külmhoidlad). Eksperdi hinnangu põhjal vajaks rahvusraamatukogu hoidlates renoveerimist amortiseerunud automaatne gaaskustutussüsteem.

Eesti Rahvusraamatukogus on loodud tänapäevased säilitustingimused ning hoidlates on ruumi ka kogude kasvuks.

Riigikontroll

77. Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu vana hooneosa hoidlate säilitustingimused ei vasta arhiivieskirjas kehtestatud nõuetele (vt tabel 10). Vanades hoidlates hoitakse aga suuremat osa raamatukogu arhiivkogust. Hoidlate keskkonnatingimused sõltuvad nii väliskeskkonnatingimustest kui ka hoidlate asukohast hoonetes. Halvemad on tingimused keldrikorruse arhiivhoidlates. Väliskeskond halvendab hoidlate keskkonnatingimusi oluliselt suvel ja sügisel. Eriti märkimisväärselt kõigub niiskusesisaldus. Riskiallikaks keldrihoidlates paiknevatele originaalidele on hoidlaid läbivad veetorud. Loomulik ventilatsioon ei pruugi tagada õhu piisavat liikumist riulite ja teavikute ümber. Rahapuudusel on jõutud nõuetekohaselt ümbristada väga väike osa arhiivkogu teavikutest. Asutus ei ole koostanud ka nende valduses olevat kirjalikku kultuuripärandi kahjustumise või hävimise ärahoidmise ohuplaani.

Eesti Kirjandus-
muuseumi
arhiivraamatukogu
nõuetele
mittevastavates
keldrihoidlates
hoitakse osa
raamatukogu
arhiivkogust.

Foto: Riigikontroll

78. Suurimaks säilitusvaldkonna probleemiks pidasid intervjueeritavad ise arendustegevuse riigieelarvelise stabiilse rahastamise jätkuvat puudumist. Juba aastaid on Eesti Kirjandusmuuseumi oluliste tegevusvaldkondade olemasolu ja areng sõltunud riiklike programmide toetusest ning muuseumi töötajate isiklikust initsiatiivist leida kogude säilitamiseks ja juurdepääsu võimaldamiseks rahalist toetust.

79. **Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu** hoone ja selle tehnosüsteemid on tänaseks üle 40 aasta vanad. Arhiivkogu hoidlaid ei ole renoveeritud nende ehitamise ajast alates. Hoidlate keskkonnatingimused on ebastabiilsed ega vasta arhiivieeskirjas kehtestatud nõuetele (vt tabel 10). Hoidlate kliimatingimuste stabiilsena hoidmist raskendab eelkõige amortiseerunud süsteemi inertsus. Võimalus hoidlate kaupa erinevaid kliimatsoone luua puudub. Muuta saab kütteperioodi jooksul vaid temperatuuri, mitte niiskust. Raamatukogu avalikus piirkonnas on sundventilatsioonisüsteem. Hoidlates on loomulik ventilatsioon, mis aga ei taga õhu piisavat liikumist, vajalikku õhuvahetust ega õhu nõutavat kvaliteeti. Ka hoidlate elektrisüsteem pärineb suure osas ehitamise ajast. Elektrijuhtmeid ja -seadmeid on uuendatud eelkõige avalikus teeninduspiirkonnas. Teavikud ei ole kaitstud päevavalguse ja ultraviolettkiirguse kahjustava toime eest. Riiulite konstruktsioon ei vasta säilitustingimuste nõuetele.

Tänapäevaste võimaluste puudumisel kasutatakse Tallinna Ülikooli akadeemilises raamatukogus õhuniiskuse reguleerimiseks käepäraseid vahendeid (pildil kauss *silicageli* ainega, mis on ekspertide hinnangul hoidla suurust arvestades vähetõhus vahend niiskuse imamiseks). Pildil on näha ka vastu pörandat asetsevad riiulid, mis takistavad õhu liikumist ja on riskiallikaks veeavarii korral.

Foto: Riigikontroll

80. Suurimateks säilitusvaldkonna probleemideks pidasid intervjueeritavad arendustegevuse alarahastamist, teavikute hoiutingimuste mittevastavust vajadustele ja kehtivatele nõuetele, ruuminappust, koolitatud konservaatorite puudust ning erialaspetsialistide (konservaatorite) konkurentsivõimetuid palgamäärasid. Raamatukogu säilitusspetsialistide hinnangul on kõige kriitilisemateks probleemideks paberi kõrge happesus ja restaureeritud teavikute viimine tagasi ebasobivatesse hoiutingimustesse.

81. Tartu Ülikooli raamatukogu hoidlates ei ole tagatud arhiivieeskirja-kohased keskkonningimused (vt tabel 10). Hoidlaid läbivad mitmesugused kommunikatsioonid (vee- ja küttesüsteemid, sprinklerid), mis osaliselt paiknevad ka riiulite kohal. Küttesüsteemiks on tsentraalne vesikeskküte, mis on hoidlakorruste ja avaliku piirkonna jaoks ühine. Ühise küttesüsteemi tõttu võivad hoidlad olla aastas kuni 5 kuud küteteta ning kliimatingimused seetõttu kontrollimatud, ebastabiilsed ja otseses sõltuvuses väliskeskkonnast. Küttesüsteem on vajanud ja vajab pidevat hooldust. Toimunud sagedased lekked on põhjustatud roostetanud ja amortiseerunud metallis tekkinud mikropragudest. Suuremõtmeline veeavarii toimus raamatukogus 1999. aastal, kui hoidlate kohal lõhkenud toru tõttu said oluliselt kannatada ajakirjade hoidlas olevad teavikud, millest paljusid ei õnnestunud taastada. Viimane ja väikesemastaabiline veeleke oli 2006. aasta novembris keskküttesõlmes.

Ventilatsioonisüsteemi töö on mitterahuldav. Sissepuhe ja väljatõmme ning filtreerimine hoidlates ei taga õhu piisavat liikumist, vajalikku õhuvahetust ega õhu nõutavat kvaliteeti. Elektrisüsteem pärineb hoone ehitamise ajast. Juhtmeid on uuendatud hädavajaduse korral lõikudena

tsooniti, elektrisüsteemi koormus on kohati lubatu piiril. Raamatukogul puudub siiani ka nõuetekohane ohuplaan raamatuvarade kahjustumise või hävimise ärahoidmiseks. Väidetavalt valmib praegu koostamisel olev ohuplaan veel 2008. aastal.

Juhul kui hoidlas on aknad, siis peaksid need olema turvatud ning kaetud UV-filtrite ja kardinate või rulooga. Samuti ei tohiks olla hoidlas stationaarseid töökohti, sest need mõjuvad negatiivselt saasteainete kontsentratsioonile ning temperatuuri hoitakse siis inimeste, mitte teavikute vajadusest lähtuvalt. Pildil Tartu Ülikooli raamatukogu hoidla.

Riigikontroll

82. Hoidlate üldseisund ja keskkonnatingimused olid raamatukogu hinnangul halvad. Kõige problemaatilisemaks peeti käsikirjade ja haruldaste raamatute hoiutingimusi ning rõhutati amortiseerunud hoidlate ja tehnosüsteemide ajakohastamise hädavajalikkust. Senised ümberehitused ja osaline renoveerimine on piirdunud valdavalt raamatukogu teeninduspiirkonnaga.

Hoidlaid ei või läbida veetorud. Pildil Tartu Ülikooli raamatukogu hoidla.

Foto: Riigikontroll

83. **Kokkuvõttes** võib ekspertiisi põhjal väita, et võrreldes 2002. aastal valminud raamatukogude säilitusala koostööprojekti THULE tulemustega on säilitustingimused oluliselt paranenud vaid Eesti Rahvusraamatukogus ja Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu uuema hoone hoidlakorpuses. Rahvusraamatukogu arhiivkogu hoidlates on viimaste aastatega suudetud luua stabiilsed ja nõuetele vastavad keskkonnatingimused. Tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude renoveerimata hoidlates ei vasta säilitustingimused endiselt arhiivieeskirja nõuetele. Hoidlad ja tehnosüsteemid on aastakümneid

vanad ning neid pole renoveeritud nende ehitamisest saadik. Kliimaseadmete puudumisest ja amortiseerumisest tulenevalt on hoidlate keskkonnatingimused ebastabiilsed, mistõttu on täheldatav teavikute seisundi järjepidev halvenemine. Saasteainete arhiivieeskirja piinormidest mõnevõrra suuremad näitajad raamatukogudes viitavad hoidlate õhu ebapiisavale kvaliteedile, mis tuleneb õhupuhastusfiltrite ja ventilatsiooni vähesest efektiivsusest. Mõlema Tartus oleva arhiivraamatukogu hoidlaid (v.a Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu uue hoone hoidlakompleks) läbib veetorustik, mis on seal paiknevatele trükistele suureks riskiallikaks.

84. Hoidlate ja tehnosüsteemide ajakohastamise vajadust on arhiivraamatukogud rõhutanud oma valdkonna (või institutsiooni) arengukavades juba aastaid. Hoonete ja hoidlate renoveerimiskavad on lähiaastateks koostatud nii Tartu Ülikooli raamatukogul kui ka Tallinna Ülikooli akadeemilisel raamatukogul. Nende kavade elluviimiseks vajalikke rahaallikad ei ole aga kindlaks määratud. Tartu Ülikooli ja Eesti Kirjandusmuuseumi raamatukogu on oma arhiivkogu säilitamiseks vajalikku raha saanud peamiselt projektidest, mida finantseeritakse Haridus- ja Teadusministeeriumi riiklikest programmidest „Eesti keel ja rahvuslik mälu (2004–2008)” ning „Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud (2004–2008)”. Arhiivraamatukogude esindajate hinnangul vajaks arhiivkogu säilitamine järjepidevat, mitte projektipõhist rahastamist.

85. Riigikontrolli hinnangul ei ole viieks aastaks tähtajaline arhiivraamatukogude nimetamine ennast õigustanud. Kultuuripärandi kaitsmine ja säilitamine ei ole oma olemuselt tähtajaline tegevus. Haridus- ja Teadusministeeriumi esindajad avaldasid Riigikontrollile arvamust, et tähtajaline nimetamine võimaldab teatud perioodi järel süsteemi üle vaadata ja vajaduse korral ümber hinnata. Tegelikult on aga arhiivraamatukoguks nimetatud kõik taotluse esitanud raamatukogud ning on ebatõenäoline, et nende kõrvale tekiks veel mõni potentsiaalne arhiivraamatukogu nimetuse taotleja. Arhiivraamatukogu nimetus peaks olema otseselt seotud sundeksemplaride kogumise ja säilitamise ülesandega, mis on sätestatud sundeksemplari seadusega. Kuna sundeksemplaridele peab seaduse alusel olema tagatud riiklik kaitse, tuleb ka riigil leida lahendus, kuidas arhiivraamatukogude säilitustingimused viia nõuetega vastavusse. Arhiivraamatukogu ülesandeid saaks täita ainult selline hulk raamatukogusid, kus suudetakse tagada vajalikud tingimused.

Kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimine on takerdunud

86. Kirjaliku kultuuripärandi säilitamise vastutus on jaotunud Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Kultuuriministeeriumi vahel. Raamatukogundusega laiemalt ning sundeksemplaridega tegeleb Kultuuriministeerium. Haridus- ja teadusministri määrusega on reguleeritud arhiivraamatukogude nimetamine ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded⁵ ning riigieelarve raha eraldamine rahvusteaviku hankimiseks⁶. Teadus- ja arhiivraamatukogudega hakkas Haridus- ja

⁵ Haridusministri 15.01.2002. a määrus nr 10 „Teadusraamatukogudele ja arhiivraamatukogudele esitatavad nõuded, teadusraamatukogu ja arhiivraamatukogu nimetamise tingimused ja kord”

⁶ Haridus- ja teadusministri 29.03.2004. a määrus nr 19 „Teadusraamatukogude ühtse komplekteerimiskava koostamise põhimõtted ja teadusraamatukogude

Teadusministeerium tegelema alates 2002. aastast, kui võeti vastu sellekohane teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muudatus. Varem kuulusid kultuuripärandi säilitamise küsimused otseselt üksnes kultuuriministri vastutusalasse.

87. Kultuuriministri 23.12.1999. a käskkirjaga nr 203 moodustati "Raamatukogude, muuseumide ning arhiivide kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu". Nõukogu ülesandeks sai kultuuriväärtuste säilitamisprobleemide koordineerimine Eestis. Aastatel 2001–2006 regulaarselt (3–5 korda aastas) koos käinud nõukogu tegevus on praeguseks soikunud. Viimane koosolek toimus 30.01.2007.

88. 2004. aastal võeti Kultuuriministeeriumi töökavasse veel kultuuripärandi säilitusstrateegia koostamine. See oleks pidanud hõlmama kõiki kultuuriväärtuslike kollektsioone, sõltumata nende ametkondlikust kuuluvusest. Selleks moodustati Kultuuriministeeriumi kantsleri käskkirjaga 22.12.2004. a Eesti kultuuripärandi säilitamise riikliku strateegia lähteülesande väljatöötamise 12-liikmeline töörühm. Töörühm ei ole teadaolevalt kordagi koos käinud. Kultuuriministeeriumi 2007. aasta tööplaanis strateegia koostamist enam ei olnud. 2008. aasta Kultuuriministeeriumi tööplaanis on kultuuriväärtuste osakonnale pandud ülesandeks esitada Vabariigi Valitsusele Eesti kultuuripärandi säilitamise valdkonna arengukava väljatöötamise ettepanek ning koostada arengukava esialgne projekt.

89. Eelnevast võib järeldada, et Kultuuriministeerium ei ole viimastel aastatel kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise küsimuses palju edasi jõudnud. Samas ei pea Riigikontrollile antud selgituste kohaselt ka Haridus- ja Teadusministeerium end vastutavaks sundeksemplari seaduse täitmise jälgimise ning tähtajaliselt nimetatud arhiivraamatukogude säilitustingimuste tagamise eest, kuigi näiteks Eesti Kirjandusmuuseum, mille koosseisu kuulub arhiivraamatukogu, on Haridus- ja Teadusministeeriumi hallatav asutus.

Kultuuriministri selgitused: Kultuuriministeerium nõustub Riigikontrolli märkustega kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimise tõhustamise vajalikkuse kohta. Kultuuriministri 23. detsembri 1999. a käskkirjaga nr 203 moodustati sel eesmärgil „Raamatukogude, muuseumide ning arhiivide kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu” (edaspidi KSN), et koordineerida erinevate ministeeriumide haldusalasse jäävate mäluasutuste säilitamis- ja konserveerimisalast ühistegevust, tuua esile ja leida lahendusi olulistele probleemidele valdkonnas ning töötada välja konservaatorite atesteerimisalused.

Tänu KSN initsiatiivile viidi aastatel 2001–2004 ellu arendusprojekt „Rahvusteaviku säilimise tagamine Eestis aastatel 2001–2004”, algatati Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise strateegia aastateks 2004–

teadusinformatsiooni ning arhiivraamatukogude rahvusteavikute hankimise finantseerimise taotlemise, taotluste läbivaatamise ning finantseerimise otsustamise kord”

2007, mida täna jätkab valdkonna arengukava „Digitaalne kultuuripärand 2007–2010”. Konservatorite atesteerimise alused ehk kutsestandardid töötati välja 2004. aasta novembris, vastav kutsekomisjon moodustati 2005. aasta mais Ennistuskoja Kanut juures (Kultuuriministeeriumi hallatav asutus) ning esimene kutseksam toimus 2006. aastal. Tehes kokkuvõtet senitehtust, tõdes KSN 2006. aastal, et „nõukogu on oma eesmärgid, mis põhimääruses kirjas, täitnud” (vt protokoll 06-3, 04.10.2006). 2006. aastal keskendus KSN peasajalikult Balti konservatorite VIII konverentsi „Säilitamine ja konserveerimine XXI sajandil. Teadmistelt oskusteni” korraldamisele. Seoses sellega toimus 2007. aastal vaid üks töökoosolek, koos käis vaid konverentsi korraldustoimkond. Balti konservatorite VIII konverents toimub 7.–10. mail 2008. aastal Tallinnas KUMU-s ning sellele osalevad lisaks Balti riikidele veel kuue riigi esindajad (<http://www.kanut.ee/2008/>). Kultuuriministeeriumil on kavas 2008. aasta I p-a jooksul kujundada seisukoht KSN edasiste eesmärkide osas.

Kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimisel kavandame tihendada koostööd Haridus- ja Teadusministeeriumiga (edaspidi HTM), kelle haldusalasse jääb enamik teadus- ja arhiivraamatukogusid. Viimaste tegevust reguleerib alates 2003. aastast teadus- ja arendustegevuse korraldamise seadus. Kultuuriministeerium näeb ühe võimaliku lahendusena korraldada säilitamisalast ühistegevust „Eesti kultuuripärandi hoidmise ja väärtustamise strateegilise arengukava aastani 2030” kaudu. Esimesed konkreetset sammud on võimalik teha juba arengukava koostamise käigus. Praeguseks on Kultuuriministeerium ette valmistanud Vabariigi Valitsuse korralduse „Eesti kultuuripärandi hoidmise ja väärtustamise strateegilise arengukava aastani 2030” koostamise ettepaneku heakskiitmine” eelnõu ning saatnud selle kooskõlastusringile.

Ettevalmistustööde käigus tühistatakse kantsleri 22.12.2004. a käskkiri nr 11. Selgituseks märgime, et toona toodi strateegia lähteülesande ettevalmistamisprotsessis esile ainult kollektsioonide säilitamise problemaatika. Samal ajal olid ministeeriumis algatatud mitmete pärandihoidu laiemalt käsitlevate arengukavade koostamine (nt Setumaa kultuuriprogramm, maa-arhitektuur ja -maastikud). Kujunenud olukorras, kus kavandatav strateegia ei hõlmanud kultuuripärandi valdkonda tervikuna, otsustati strateegia ettevalmistamist jätkata alles pärast kavandatud arengukavade rakendumist. Nõustume, et varasem kantsleri käskkiri oleks tulnud uues olukorras tühistada ning see on täna eksitav.

90. Riigikontroll soovibab kultuuriministril

- töötada välja sundeksemplari seaduse muudatused, millega näha ette sundeksemplaride kogumine ainult arhiivraamatukogudes;
- kaaluda sundeksemplaride arvu ja neid koguvate raamatukogude hulga vähendamist.

Kultuuriministri vastus: Auditis on välja toodud rida puudusi nii sundeksemplari kogumisel kui ka viidatud sundeksemplari saavatele ja säilitamiskohustuslike raamatukogude hoidlate kohati väga kehvale olukorrale; erandiks Eesti Rahvusraamatukogu, mille hoidlates on suudetud luua nõuetele vastavad keskkonnatingimused.

Tunnistame, et kehtiv sundekseplari seadus vajab läbivaatamist ja uut mõtestamist, kuigi käesoleva ajani pole Kultuuriministeeriumi saanud seaduse kehtimise aastate jooksul ühtegi ettepanekut ei trükitootjailt ega ka kirjastajatelt. Viimase kümne aasta jooksul on vaid üks kord palutud loovutatavate teavikute hulka vähendada kaheksalt kahele. Ei ole alust loota, et pelgalt loovutatavate eksemplaride arvu vähendamine kindlustaks teavikute märkimisväärselt parema laekumise raamatukogudesse.

Sundekseplari seaduse tegemise ajal oli tulemuseks kompromiss mitmete osapoolte vahel, kuid tõdeme, et tänaseks päevaks on muutunud mitte ainult kirjastustegevus, vaid ka raamatukogude staatus ja funktsioonid; nii on endisest kesksest Eesti Akadeemisest raamatukogust saanud Tallinna Ülikooli raamatukogu hoopis teiste ülesannetega jms. Teadusraamatukogude tegevus on liikunud aga Haridus- ja Teadusministeeriumi valitsemisalasse. Väga tõsiselt tuleb kaaluda auditi ettepanekuid nn arhiivraamatukogu funktsioone täitvate raamatukogude staatuse üle, mis on kõige otsesemas seoses sundekseplari seadusest tulenevaga. Kuigi arhiivraamatukogude osas on sundekseplari kogumine ja säilitamine fikseeritud nende põhiülesandena vastavates raamatukogu dokumentides (rahvusraamatukogu seadus, põhimäärused) ja järelikult on selle ülesande täitmiseks vajalikud rahalised vahendid juba nende põhitegevuse eelarvesse sissekirjutatud, siiski on hoidlate kaasajastamine väga ressursimahukas ning raamatukogud vajaksid selleks lisarahastamist.

Auditis väljatoodud märkused ja ettepanekud on asjakohased ning sundekseplari seadus vajab uuendamist kõikides nimetatud punktides, Kultuuriministeerium alustab seaduse muutmisega 2009. a, kaasates selleks Haridus- ja Teadusministeeriumi ning vastavate raamatukogude ja huvitatud osapoolte esindajad.

91. Riigikontroll soovib haridus- ja teadusministril koostöös kultuuriministriga

- töötada välja teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muudatused, jättes välja tähtajalise nimetamise; ning reguleerida kas samas seaduses või mõnes muus seaduses, millised raamatukogud täidavad arhiivraamatukogude funktsioone ning kuidas toimub arhiivraamatukogude rahastamine ja järelevalve;
- juhul kui otsustatakse kehtivat arhiivraamatukogude nimetamise korda mitte muuta, leida lahendus arhiivraamatukogu nimetust taotlevate institutsioonide säilitustingimuste hindamiseks ning esitada Vabariigi Valitsusele arhiivraamatukogudeks nimetamiseks ainult sellised raamatukogud, mis vastavad kehtestatud nõuetele või kus riik suudab tagada nõuete täitmise.

Haridus- ja teadusministri vastus: Vabariigi Valitsuse 6. septembri 2007. a korraldusega nr 400 on praegused teadus- ja arhiivraamatukogud nimetatud kuni 31. detsembrini 2011. a, mistõttu ei ole teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamise korraldamise muutmise hetkel raamatukogude puhul kõige olulisemaks probleemiks. Mõõname aga, et auditis viidatud arhiivraamatukogude säilitustingimuste seis on murettekitav. Samas on raske hinnata, kas arhiivraamatukogude nimetamise korraldamise muutmise aitab lahendada auditis viidatud

arhiivraamatukogude säilitustingimuste probleeme. Pigem peitub lahendus selgete vastutuspiiride seadmises arhiivraamatukogu säilitustingimuste ning arhiiviseaduse ja arhiivieeskirjade täitmise osas. Haridus- ja Teadusministeeriumi eesmärgiks on lahendada see küsimus asutustevahelises koostöös, pidades selles küsimuses nõu Kultuuri- ministeeriumi ja arhiivraamatukogudega. Haridus- ja Teadus- ministeeriumi lähtekoht selles arutelus seisneb selles, et arhiivraamatu- kogudele eraldatava rahvusteavikute hankimise toetuse näol on sisuliselt tegemist raamatukogude järelkomplekteerimise instrumendiga, mille rakendamisega ei ole Haridus- ja Teadusministeerium otseselt vastutav arhiiviseaduse ja arhiivieeskirjade täitmise eest vastavates asutustes eelkõige just arhiivraamatukogu säilitustingimuste tagamise osas. Kui asutustevahelistes konsultatsioonides jõutakse selgusele, kes peab vastutama arhiivraamatukogude säilitustingimuste nõuetelevastavuse tagamise eest, oleme omalt poolt valmis vastavaid regulatsioone vajaduse korral ajakohastama.

/allkirjastatud digitaalselt/

Jüri Kõrge
III auditiosakonna peakontrolör

Riigikontrolli soovitused ja auditeeritute vastused

Auditeeritute üldised kommentaarid

Kultuuriministri selgitused: Kultuuriministeerium nõustub Riigikontrolli märkustega kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimise tõhustamise vajalikkuse kohta. Kultuuriministri 23. detsembri 1999. a käskkirjaga nr 203 moodustati sel eesmärgil „Raamatukogude, muuseumide ning arhiivide kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu” (edaspidi KSN), et koordineerida erinevate ministeeriumide haldusalasse jäävate mäluasutuste säilitamis- ja konserveerimisalast ühistegevust, tuua esile ja leida lahendusi olulistele probleemidele valdkonnas ning töötada välja konserveerimise alaste tegevuste eesmärgid.

Tänu KSN initsiatiivile viidi aastatel 2001–2004 ellu arendusprojekt „Rahvusteaviku säilimise tagamine Eestis aastatel 2001–2004”, algatati Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise strateegia aastateks 2004–2007, mida täna jätkab valdkonna arengukava „Digitaalne kultuuripärand 2007–2010”. Konserveerimise alused ehk kutsestandardid töötati välja 2004. aasta novembris, vastav kutsekomisjon moodustati 2005. aasta mais Ennistuskoha Kanut juures (Kultuuriministeeriumi hallatav asutus) ning esimene kutseksam toimus 2006. aastal. Tehes kokkuvõtet senitehtust, tõdes KSN 2006. aastal, et „nõukogu on oma eesmärgid, mis põhimääruses kirjas, täitnud” (vt protokoll 06-3, 04.10.2006). 2006. aastal keskendus KSN peasajalikul Balti konserveerimise VIII konverentsi „Säilitamine ja konserveerimine XXI sajandil. Teadmistelt oskusteni” korraldamisele. Seoses sellega toimus 2007. aastal vaid üks töökoosolek, koos käis vaid konverentsi korraldustoimkond. Balti konserveerimise VIII konverents toimub 7.–10. mail 2008. aastal Tallinnas KUMU-s ning sellel osalevad lisaks Balti riikidele veel kuue riigi esindajad (<http://www.kanut.ee/2008/>). Kultuuriministeeriumil on kavas 2008. aasta I p-a jooksul kujundada seisukoht KSN edasiste eesmärkide osas.

Kultuuriväärtuslike teavikute säilitamise koordineerimisel kavandame tihendada koostööd Haridus- ja Teadusministeeriumiga (edaspidi HTM), kelle haldusalasse jääb enamik teadus- ja arhiivraamatukogusid. Viimaste tegevust reguleerib alates 2003. aastast teadus- ja arendustegevuse korraldamise seadus. Kultuuriministeerium näeb ühe võimaliku lahendusena korraldada säilitamisalast ühistegevust „Eesti kultuuripärandi hoidmise ja väärtustamise strateegilise arengukava aastani 2030” kaudu. Esimesed konkreetset sammud on võimalik teha juba arengukava koostamise käigus. Praeguseks on Kultuuriministeerium ette valmistanud Vabariigi Valitsuse korralduse „Eesti kultuuripärandi hoidmise ja väärtustamise strateegilise arengukava aastani 2030” koostamise ettepaneku heakskiitmine” eelnõu ning saatnud selle kooskõlastusringile.

Ettevalmistustööde käigus tühistatakse kantsleri 22.12.2004. a käskkiri nr 11. Selgituseks märgime, et toona toodi strateegia lähteülesande ettevalmistamisprotsessis esile ainult kollektsioonide säilitamise problemaatika. Samal ajal olid ministeeriumis algatatud mitmete pärandihoidu laiema käsitlevate arengukavade koostamine (nt Setumaa kultuuriprogramm, maa-arhitektuur ja -maastikud). Kujunenud olukorras, kus kavandatav strateegia ei hõlmanud kultuuripärandi valdkonda tervikuna, otsustati strateegia ettevalmistamist jätkata alles pärast kavandatav arengukavade rakendumist. Nõustume, et varasem kantsleri käskkiri oleks tulnud uues olukorras tühistada ning see on täna eksitav.

Riigikontrolli soovitused	Auditeeritute vastused
<p>Raamatukogudevaheline laenus</p> <p>18. Riigikontroll soovib rahvusraamatukogu peadirektoril ja teadusraamatukogude direktoritel tõhustada teadusraamatukogudevahelist laenutust, et tagada teadusinfo üleriigiline kättesaadavus 1–2 päeva jooksul; ning teavitada raamatukogu kasutajaid pakutavatest võimalustest veelgi rohkem (p-d 3–17).</p>	<p>Eesti Rahvusraamatukogu peadirektori vastus: Raamatukogudevahelise laenus korraldus Eesti Rahvusraamatukogus näeb ette teiste Eesti raamatukogude tellimuste täitmise maksimaalselt kolme tööpäeva jooksul. Laenus ei hõlma aga kõiki meie kogudes olevaid teavikuid – välja ei laenutata kogude säilimise tagamiseks sundeksemplare, eraarhiividesse, arhiiv-, haruldaste raamatute ja kunstikogudesse kuuluvaid teavikuid, teatmeteoseid, perioodilisi väljaandeid, kaarte ja auviseid ning suure lugejanõudlusega ühes eksemplaris olevaid teavikuid. Lisaks teavikute laenutamisele hõlmab raamatukogudevaheline laenus aga ka koopiade tellimise võimalust artiklitest.</p> <p>Eesti Rahvusraamatukogu saatis 2007. aastal raamatukogudevahelise laenus teel ülikoolide raamatukogudele välja 297 raamatut. Ülikoolide raamatukogud omakorda saatsid RRile 97 teavikut.</p> <p>Arvestades seda, et Rahvusraamatukogu on lugemissaalides teavikute kohalikus teavikuga raamatukogu, ei ole võimalik raamatukogudevahelise laenus teaviku mahtu kvantitatiivselt suurendada. Eesti Rahvusraamatukogu seadusejärgne ülesanne on tagada lugejatele teavikute kättesaadavus oma lugemissaalides.</p> <p>Nõustuda tuleb Riigikontrolli soovitusel teavitada raamatukogu kasutajaid pakutavatest võimalustest veelgi rohkem.</p> <p>Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu juhataja vastus: Üldjuhul toimib Eesti-sisene teadusraamatukogudevaheline RVL stabiilselt ja tõrgeteta ning info edastamise tähtsused pole ka praegu pikad. Kättesaadavus 1–2 päeva jooksul oleks ehk ideaalne, aga samas kaunis utopiline, sest selle teostamiseks vajaksid raamatukogud eraldi tehnilisi vahendeid, tööjõudu, rahalisi ressursse. Pole ka selge mõnepäevases ajavõidust tulenev kasu.</p> <p>Probleemi tuleks arutada teadusraamatukogude nõukogus.</p> <p>Eesti Maaülikooli raamatukogu juhataja vastus: Eesti Maaülikooli raamatukogu täidab võrdselt teiste Eesti teadusraamatukogudega RVLi tellimusi. Kuna meie raamatukogu komplekteerimisvaldkonnad on suhteliselt</p>

Riigikontrolli soovitus	Auditeeritute vastused
	<p>kitsapiirilised, keskendudes põhiliselt põllumajanduse ja maamajanduse ning nendega seotud valdkondadele, laekub aastas teistest raamatukogudest meile RVLi tellimusi suhteliselt vähe (2007. a – 29, 2006. a – 18 tellimust). Väikese nõudluse tõttu on suutnud EMÜ raamatukogu tellimused ka väga kiiresti täita. Siiski püüame edaspidi tähelepanu pöörata töökorralduse tõhustamisele, et tagada järjekindlalt teadusinfo kättesaadavuse 1–2 päeva jooksul. Senisest rohkem püüame tähelepanu pöörata raamatukogu kasutajate teavitamisele pakutavatest võimalustest ja tellimuste täitmise lühikestest tähtaegadest.</p> <p>Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu juhataja vastus: EMTA raamatukogu toetab üldjoontes teadusraamatukogudevahelise laenutuse tõhustamise ideed ning teadusinfo üleriigilise kättesaadavuse aja lühendamist 1–2 päevani. Meie raamatukogus on Eesti-sisese raamatukogudevahelise laenutuse maht väga väike, seega oleme võimelised soovitud teaviku tellimissoovi saabudes kohe välja saatma ning ideaalis peaks see tõesti järgmisel päeval ka sihtkohta jõudma. Eeldan, et suurtes raamatukogudes (kus on olemas omaette raamatukogudevahelise laenutuse osakonnad) võib tellimuse täitmise aeg suurte töömahtude tõttu osutuda pisut pikemaks. Samas leian, et ka 3–4 päeva ei ole liiga pikk ooteaeg soovitud teaviku saamiseks.</p> <p>Pean otstarbekaks arutada esitatud ettepanekut ja selle täitmise reaalsust Eesti teadusraamatukogude direktorite nõukogus. Kuna ettevalmistamisel on raamatukogudevahelise laenutuse standard, mis selle vastuvõtmisel hakkab kehtima kõikidele raamatukogudele üle Eesti, siis arvan, et optimaalse lahenduse leidmisel tuleks see sisse kirjutada ka uude standardisse.</p> <p>Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu direktori vastus: TTÜ raamatukogu annab postipakid ja muud saadetised Eesti Postile üle igal hommikul kell 7.30–8.00. Kui RVL-tellimus saabub raamatukogusse päeva esimesel poolel, siis järgmisel hommikul antakse tellitud raamat Eesti Postile pakituna ja markeerituna üle. Edasine saadetiste adressaadile kättetoimetamine on Eestis Postist. Kahjuks ei ole saadetiste kättetoimetamise kiiruse osas arvestatavaid uurimusi läbi viidud ja kõlama on jäänud tellijate arvamus, et RVL-teenus on aeglane.</p> <p>RVL-teenust saaks kiirendada kui kasutada Eesti Posti asemel saadetiste kohaletoimetamiseks kullerteenust. Mõni aasta tagasi seda ka arutati, aga leiti, et teenuse maksumus kujuneks sel juhul liiga kõrgeks.</p> <p>Teave RVL-teenuse kohta on kättesaadav TTÜ Raamatukogu koduleheküljelt aadressil: http://www.lib.ttu.ee/osakond/io/rvl.html. Samas on kättesaadav ka elektrooniline tellimisvorm.</p> <p>Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu direktori vastus: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu tagab üleriigilise teadusinfo kättesaadavuse teadusraamatukogudevahelise laenutuse kaudu 1–2 päeva jooksul. 5. veebruarist 2008 on raamatukogus loodud erialainfo osakond, kelle üheks prioriteediks on ka RVLi teenuse tõhusam teavitamine kasutajate hulgas.</p> <p>Tartu Ülikooli raamatukogu direktori vastus: Tartu Ülikooli raamatukogu on säilitanud RVLi keskuse efektiivse töörühmana, mis tagab tellimuste täitmise kiiruse ja kvaliteedi. Tellitud raamatud pannakse posti samal päeval või järgmisel. Raamatud, mis füüsiliselt asuvad erialaraamatukogudes s.t. teises linnaosas – kahe päeva jooksul. Paberkoopiad saadetakse välja samal päeval. Elektroonilised koopiad – ühe-kahe tunni jooksul.</p> <p>Tuleb rõhutada, et koopiad teaduslikest artiklitest, mida me tellime oma lugejatele välismaalt, tulevad ka 1–2 päevaga, ja lugeja soovi korral toimetatakse need sisepostiga lugeja töökohale.</p>
<p>Teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava</p> <p>36. Riigikontroll soovib haridus- ja teadusministri tööta välja ja algatada õigusaktide muudatused, millega kaotatakse ühtse komplekteerimiskava ja teadusteavikute hankimise rahastamise seos. Ühtne komplekteerimiskava võiks jääda raamatukogudevahelise koostöö aluseks (p-d 19–35).</p>	<p>Haridus- ja teadusministri vastus: Kehtiva teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse (edaspidi TAKS) järgi lähtutakse teadus- ja arendustegevuseks vajaliku teadusinfo üleriigilise kättesaadavuse tagamiseks teadusraamatukogude kogude komplekteerimisel ühtsest komplekteerimiskavast (edaspidi ÜKK), mille teadusraamatukogud esitavad igal aastal Haridus- ja Teadusministeeriumile. ÜKK peaks seaduse järgi olema aluseks teadusinfo hankimise rahastamisel riigieelarvest Haridus- ja Teadusministeeriumi eelarve kaudu (TAKS § 14 lg 3). Tegelikult aga ÜKK ei sisalda rahalist informatsiooni, seega ei toimi see reaalselt rahastamise alusena, vaid raamatukogudevahelise vabatahtliku koostööinstrumendina. Haridus- ja Teadusministeeriumi 2008. a tööplaanis kohaselt on käesoleva aasta lõpuks kavas välja töötada TAKS-i muutmise eelnõu. Eelnevat arvestades on ministeeriumil plaanis TAKS-i üldise muutmise raames võtta TAKS-ist välja viide ÜKK-le.</p>

Riigikontrolli soovitus	Auditeeritute vastused
<p>Sundeksemplari objekt</p> <p>45. Riigikontroll soovib kultuuriministril vaadata üle sundeksemplarina kogutavate teavikute kategooriad; kaaluda nn pisitrükiste ja pigem ajutise väärtusega teavikute väljaarvamist või vähendada alalisele säilitamisele kuuluvate eksemplaride hulka (p-d 37–44).</p>	<p>Vt järgmist vastust.</p>
<p>Sundeksemplaride kogumine</p> <p>90. Riigikontroll soovib kultuuriministril</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ töötada välja sundeksemplari seaduse muudatused, millega näha ette sundeksemplaride kogumine ainult arhiivraamatukogudes; ▪ kaaluda sundeksemplaride arvu ja neid koguvate raamatukogude hulga vähendamist (p-d 37–89). 	<p>Kultuuriministri vastus: Auditis on välja toodud rida puudusi nii sundeksemplari kogumisel kui ka viidatud sundeksemplari saavatele ja säilitamiskohustuslike raamatukogude hoidlate kohati väga kehvale olukorrale; erandiks Eesti Rahvusraamatukogu, mille hoidlates on suudetud luua nõuetele vastavad keskkonnatingimused.</p> <p>Tunnistame, et kehtiv sundeksemplari seadus vajab läbivaatamist ja uut mõtestamist, kuigi käesoleva ajani pole Kultuuriministeeriumi saanud seaduse kehtimise aastate jooksul ühtegi ettepanekut ei trükitootjailt ega ka kirjastajatelt. Viimase kümne aasta jooksul on vaid üks kord palutud loovutatavate teavikute hulka vähendada kaheksalt kahele. Ei ole alust loota, et pelgalt loovutatavate eksemplaride arvu vähendamine kindlustaks teavikute märkimisväärselt parema laekumise raamatukogudesse.</p> <p>Sundeksemplari seaduse tegemise ajal oli tulemuseks kompromiss mitmete osapoolte vahel, kuid tõdeme, et tänaseks päevaks on muutunud mitte ainult kirjastustegevus, vaid ka raamatukogude staatus ja funktsioonid; nii on endisest keskest Eesti Akadeemilisest raamatukogust saanud Tallinna Ülikooli raamatukogu hoopis teiste ülesannetega jms. Teadusraamatukogude tegevus on liikunud aga Haridus- ja Teadusministeeriumi valitsemisalasse. Väga tõsiselt tuleb kaaluda auditi ettepanekuid nn arhiivraamatukogu funktsioone täitvate raamatukogude staatuse üle, mis on kõige otsemas seoses sundeksemplari seadusest tulenevaga. Kuigi arhiivraamatukogude osas on sundeksemplaride kogumine ja säilitamine fikseeritud nende põhiülesandena vastavates raamatukogu dokumentides (rahvusraamatukogu seadus, põhimäärused) ja järelikult on selle ülesande täitmiseks vajalikud rahalised vahendid juba nende põhitegevuse eelarvesse sissekirjutatud, siiski on hoidlate kaasajastamine väga ressursimahukas ning raamatukogud vajaksid selleks lisarahastamist.</p> <p>Auditis väljatoodud märkused ja ettepanekud on asjakohased ning sundeksemplari seadus vajab uuendamist kõikides nimetatud punktides. Kultuuriministeerium alustab seaduse muutmise 2009. a, kaasates selleks Haridus- ja Teadusministeeriumi ning vastavate raamatukogude ja huvitatud osapoolte esindajad.</p>
<p>Sundeksemplaride kogumine ja arhiivraamatukogud</p> <p>91. Riigikontroll soovib haridus- ja teadusministril koostöös kultuuriministriga</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ töötada välja teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse muudatused, jättes välja tähtajalise nimetamise; ning reguleerida kas samas seaduses või mõnes muus seaduses, millised raamatukogud täidavad arhiivraamatukogude funktsioone ning kuidas toimub arhiivraamatukogude rahastamine ja järelevalve; ▪ juhul kui otsustatakse kehtivat arhiivraamatukogude nimetamise korda mitte muuta, leida lahendus arhiivraamatukogu nimetust taotlevate institutsioonide säilitustingimuste hindamiseks ning esitada Vabariigi Valitsusele arhiivraamatukogudeks nimetamiseks ainult sellised raamatukogud, mis vastavad kehtestatud nõuetele või kus riik suudab tagada nõuete täitmise (p-d 37–89). 	<p>Haridus- ja teadusministri vastus: Vabariigi Valitsuse 6. septembri 2007. a korraldusega nr 400 on praegused teadus- ja arhiivraamatukogud nimetatud kuni 31. detsembrini 2011. a, mistõttu ei ole teadus- ja arhiivraamatukogude nimetamise korraldamise muutmine hetkel raamatukogude puhul kõige olulisemaks probleemiks. Mõnane aga, et auditis viidatud arhiivraamatukogude säilitustingimuste seis on murettekitav. Samas on raske hinnata, kas arhiivraamatukogude nimetamise korraldamise muutmise aitab lahendada auditis viidatud arhiivraamatukogude säilitustingimuste probleeme. Pigem peitub lahendus selgete vastutuspiiride seadmises arhiivraamatukogu säilitustingimuste ning arhiiviseaduse ja arhiivieeskirjade täitmise osas.</p> <p>Haridus- ja Teadusministeeriumi eesmärgiks on lahendada see küsimus asutustevahelises koostöös, pidades selles küsimuses nõu Kultuuriministeeriumi ja arhiivraamatukogudega. Haridus- ja Teadusministeeriumi lähtekoht selles arutelus seisneb selles, et arhiivraamatukogudele eraldatava rahvusteavikute hankimise toetuse näol on sisuliselt tegemist raamatukogude järekomplekteerimise instrumendiga, mille rakendamise eest ei ole Haridus- ja Teadusministeerium otseselt vastutav arhiiviseaduse ja arhiivieeskirjade täitmise eest vastavates asutustes eelkõige just arhiivraamatukogu säilitustingimuste tagamise osas. Kui asutustevahelistes konsultatsioonides jõutakse selgusele, kes peab vastutama arhiivraamatukogude säilitustingimuste nõuetelevastavuse tagamise eest, oleme omalt poolt valmis vastavaid regulatsioone vajaduse korral ajakohastama.</p>

Auditi iseloomustus

Auditi eesmärk

Auditi eesmärgiks oli hinnata, kas teadusraamatukogud suudavad tagada vajaliku teadusinfo kättesaadavuse ning kas Eesti rahvuskultuuri seisukohalt olulistest teavikutest (sundeksemplaridest) suudetakse võimalikult säästlikult ja tõhusalt luua täielik alalisele säilitamisele kuuluv kogu.

Hinnangu andmise kriteeriumid

- Teadusraamatukogud suudavad tagada teadusinfo kättesaadavuse vajalikul tasemel, vältides seejuures dubleerimist.
- Rahvuskultuuri seisukohalt olulistest teavikutest koostatakse täielik kogu, mille hoiustamine ja kaitse on optimaalsete ressursikuludega riiklikult tagatud.

Auditi ulatus ja käsitusviis

Audit keskendus järgmistele põhiküsimustele:

1. Kas teadusraamatukogude komplekteerimine olemasoleval kujul suudab tagada üleriigilist ajakohase ja kvaliteetse teadusinfo kättesaadavust?
 - 1.1. Kas teadusteavikute komplekteerimist puudutav regulatsioon ja rahastamise alused on selged?
 - 1.2. Kas teadusraamatukogude ühtne komplekteerimiskava (ÜKK) toimib kehtestatud koostamise põhimõtete kohaselt ja koordineerib teavikute soetamist?
 - 1.3. Kas teadusraamatukogud suudavad teadlastele üle riigi tagada juurdepääsu teadustööks vajalikele teavikutele?
2. Kas Eesti trükise kui kirjaliku kultuuripärandi täieliku kogu koostamine ja säilitamine on tagatud võimalikult säästlikul ja tõhusal viisil?
 - 2.1. Kas riiklikul tasandil on reguleeritud kirjaliku kultuuripärandi kogumise ja säilitamisega seotud küsimused?
 - 2.2. Kas sundeksemplaride kogumise korraldus on eesmärgipärane ja efektiivne?
 - 2.3. Kas arhiivraamatukogude säilitustingimused vastavad kehtestatud nõuetele?

Põhiküsimustele vastamiseks sooritati järgmised olulisemad tegevused:

- Õigusaktide analüüs
- Intervjuud (vt lisa A)
- Ühtse komplekteerimiskava ja ülikoolide teadusvaldkondade võrdlus
- Teadusraamatukogu Nõukogu protokollide analüüs
- Veebiküsimustik 2006/2007. õa-I Eesti ülikoolides kraadi kaitsnud doktoritele. 2006. aastal kaitses Eesti avalik-õiguslikes ülikoolide erinevates õppevaldkondades doktorikraadi 143 isikut. Veebiküsimustik saadeti 140-le 2006.–2007. aastal doktorikraadi kaitsnule. Täidetud veebiküsimustiku tagastas tähtjaks 73 (52% küsitletutest). Vastanute jaotus õppevaldkonniti ja ülikooliti oli vastavuses veebiküsimustiku saanute vastava jaotustega.

- Doktoritõppekavade akrediteerimisraportite analüüs
- Sundeeksemplaride laekumiste statistiline analüüs
- Säilitustingimuste analüüs (eksperdi hinnang) – Riigikontroll tellis eksperdi hinnangu arhiivraamatukogu hoidlate säilitustingimuste vastavusest arhiivieskirja 8. peatükis sätestatud nõuetele ja standardile EVS-ISO 11799:2005. Hindamiseks koostati ankeetküsimustik, võttes aluseks järgmised juhendmaterjalid:
 - Arhiivieskiri, ptk 8 (haridusministri 15.01.2002. a määruse nr 10 kohaselt peavad arhiivraamatukogu säilitustingimused vastama arhiivieskirja nõuetele)
 - EVS-ISO 11799:2005 „Informatsioon ja dokumentatsioon. Arhiivi- ja raamatukogumaterjalide hoiunõuded”
 - Kogude hoolduse taseme hindamine – enesehindamise küsimustik muuseumidele, arhiividele ja raamatukogudele. Originaali tiitel: Benchmarks in Collections Care for Museums, Archives and Libraries. A Self-Assessment Checklist. The Council for Museums, Archives and Libraries, UK, 2002.
 - The Conservation Assessment: a proposed model for evaluating museum environmental management needs. Getty Conservation Institute, 1999.

Ankeetküsimustiku täitmiseks, andmete kogumiseks ning arhiivieksemplaride kogude säilitustingimustest ja asutuste säilitustegevusest ülevaate saamiseks teostati igas asutuses arhiivkogude säilitamiseks kasutatavate hoidlate visuaalne vaatlemine ning intervjuueriti mitmeid töötajaid. Lisaks tutvuti säilitusvaldkonna tegevust asutuses reguleerivate õigusaktidega.

Eksperdid hindasid ka säilitustingimuste muutust võrreldes aastatel 1998–2001 toimunud THULE projekti tulemustega. Eksperdi hinnangu koostasid Ajalooarhiivi säilitusosakonna juhataja Ruth Tiidor ja peaspetsialist Koidu Laur.

Eksperthinnangu terviktekst avalikustatakse Riigikontrolli koduleheküljel www.riigikontroll.ee.

Auditi lõpetamise aeg: jaanuaris 2008

Auditi meeskond: auditijuht Külli Nõmm, audiitor Rutt Tambet

Kontaktandmed

Auditi kohta saab lisainfot Riigikontrolli kommunikatsiooniteenistusest
tel +372 640 0704 või +372 640 0777, e-post riigikontroll@riigikontroll.ee

Auditiaruande elektrooniline koopia (pdf) on saadaval koduleheküljel www.riigikontroll.ee.
Auditiaruande kokkuvõte on saadaval ka inglise keeles.

Auditiaruande number Riigikontrolli asjaajamissüsteemis on OSIII-2-1.4/08/16-2.

Riigikontrolli postiaadress on:

Narva mnt 11a
15013 TALLINN
Tel +372 640 0700
Faks +372 661 6012
riigikontroll@riigikontroll.ee

Riigikontrolli varasemaid auditeid teadus- ja arhiivraamatukogudes

1992 – Eesti Rahvusraamatukogu ehitamiseks eraldatud raha kasutamise sihipärasus

1994 – Eesti Rahvusraamatukogu finantsmajanduslik tegevus ja raamatupidamisarvestus

1996 – Teaduste Akadeemia Raamatukogu majandustegevuse ning riigivara kasutamise ja raamatupidamisarvestuse õigsus

26.08.1998 – Eesti Rahvusraamatukogu majandustegevus

13.03.2006 – Eesti Rahvusraamatukogu majandustegevus

Kõik alates 1999. a valminud aruanded on kättesaadavad Riigikontrolli koduleheküljelt www.riigikontroll.ee

Lisa A: Intervjuud

Eeslõpetuse käigus korraldatud intervjuud

- Kultuuriministeerium: Meeli Veskus (kultuuriväärtuste osakonna nõunik), 19.06.2007
- Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu: Elvira Mutt (raamatukogu juhataja), 15.06.2007
- Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu: Jüri Järs (raamatukogu direktor), 21.06.2007
- Eesti Rahvusraamatukogu: Mari Siiner (säilitus- ja ennistusosakonna juhataja), 04.10.2007

Auditi käigus korraldatud intervjuud ja ühisarutelud

- Eesti Rahvusraamatukogu: Ülle Talihärm (kogude arenduse osakonna juhataja), 19.11.2007
- Tartu Ülikooli raamatukogu: Martin Hallik (raamatukogu direktor), Kristina Pai (kogude direktor), Kaarin Viirsalu (kodumaise kirjanduse osakonna juhataja), Kertu Uri (väliskirjanduse osakonna juhataja), 26.11.2007
- Eesti Trükitööstuse Liit: Külli Tammes (Eesti Trükitööstuse Liidu juhataja), Margus Liivamägi (AS Printall müügidirektor), Rain Kaarma (AS Iloprint tegevdirektor), Rein Rebane (K-Print tegevdirektor), 03.12.2007
- Haridus- ja Teadusministeerium: Indrek Reimand (teadusosakonna juhataja), Taivo Raud (teadusosakonna ekspert), 01.02.2008